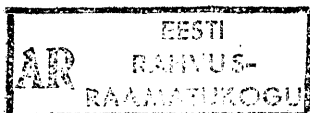


Spetsialne fond



EESTI KIRJANDUS

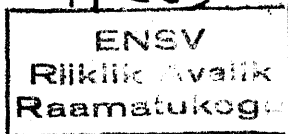
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

KUUESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1922

SP, 289



EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS



KUUKIRJA

„EESTI KIRJANDUSE“

lugejaile lahkeks tähelepanekuks teatame seega, et kuukiri „EESTI KIRJANDUS“ eestuleval (1923.) a. oma ilmumist tänavusega võrreldes pohkendatud poognatearvul mõtleb jätkata. Sellekohaselt on ka

1923. aasta „EESTI KIRJANDUSE“
tellimishind 300-margaliseks tõstetud.

„Eesti Kirjanduse“ toimetus.



Trükivea õiendus.

„Eesti Kirjanduse“ s. a. 8. nrís 281. lehek. 3. reas ülevalt tuleb „Pallasmala“ asemel lugeda „Pallasmaa“.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1922

XVI AASTAKÄIK

№ 12

Läti Hendriku kroonika kriitika.

6

Liivlaste ja lätlaste osa laastamises Eesti alal.

L. H. kroonikas leiame sagedasti koos laastamas Eesti alal liivlasi-lätlasi. Lätlaste osavõttu võib meile põhjendada osalt rahvuslise vaenuga. Kuid liivlased, eestlaste ligidad hõimlased, väga sarnased üksteisega ka väliselt — nii et sakslased neid lahingus hästi ei suutnud eraldada, — „kel oli (kroonika järele) alati salasobimusi üksteisega“ sakslaste vastu — kuidas võisid liivlased hirmsaid laasteretki Eesti alal kaasa teha!?

Kaupo politika tagajärjel sattus küll Liivimaa Rooma kiriku resp. Riia piiskopi alla a. 1203—1204, ning et Kaupo quasi rex üle liivlaste oli, siis sattus kogu liivlaste maa „riigiõigusliselt“ Rooma kiriku alla ja Riia piiskopi mõjukonda.

Kuid liivlased ei olnud Kaupo teoga rahul, ka ta oma Turaida liivlased, ja kihutasid ta minema, nii et Kaupo Riias omale ulualust pidi otsima. Väina liivlased tõstsid mässu sakslaste vastu (1205—1206) ja kihutasid ka lätlasi¹⁾ ja venelasi üles sakslaste väljatõrjumiseks. Sakslastel läks korda mässu summutada ja ka Kaupo Turaida-liivlasi oma poole saada, kuid mereäärsed liivlased, Dabrel'i ja Ninn'iga eesotsas, panid kõvasti vastu. Kuigi viimaks ka nendega sobiti, siiski jäid nad „ebaustavaks“ sakslastele ühes oma juhtidega. Alles kui a. 1211 katku puhul Dabrel ja Ninn surid, — võttis maad Kaupo mõju liivlastes. Kuid 1211 hakkasid liivlased Lembitu-Meeme võidu tagajärjel — Kaupoga eesotsas ja lätlased Russini juhatusel sakslaste vastu vihaselt mässama. Suurte sekelduste järele lepitati lõpuks liivlastega kokku, neile õige suuri kergendusi lubades.

1) Lätlased ei tulnud seekord, s. t. a. 1206, kaasa.

Arusaadav, et liivlaste poolehoid sakslastele ka edaspidi ei saanud väga sõbralik olla. Veel Paala lahingus mängisid nad sakslastele ja oma saksasõbralisele juhile pussi, sellega, et nende tiib eestlaste pealerõhumisele järele andis, mille järele osaline ümberhaaramine võimalus ja Kaupo langes.

Üksi Rotala (Ridala), Saaremaa, üldse Eesti mereproviintside vastu oli liivlastel teatava piirini üksmeel saklastega, sest et need mereteede valitsejad saare- ja rannaproviintsid raskusi tegid nähtavasti mitte üksi sakslastele, vaid ka liivlastele ja lätlastele. Sõjakäikudes rotalaste vastu näeme sellepärast juba varakult ühistoimimist nii liivlaste-sakslaste (a. 1210) kui ka sakslaste, liivlaste ja lätlaste ning Pihkva venelaste ühistoimimist (a. 1215).

Sõjakäigud rotalaste (ja saarlaste) vastu ei tähenda iseenesest veel, et liivlased resp. lätlased (venelased) oleksid vihavaenlased olnud ka saklaste ja ugalastega.

Ühendatud sõjalised retked rotalaste vastu a. 1210, 1215 olid majanduspoliitilise võitluse ilmed, milles rotalaste ja saarlaste, üldse eesti „maritimae provinciae“ hegemooniat merel, nende majanduslist ülevõimu merel taheti nõrgendada ning neid sundida järeleandmisele. Neist retkist võtsid sellepärast osa ka need majanduspoliitilised rühmitused, kes muidu eestlaste vastu sõbralised, nii Ranna-Liivi vanemad Dabrel ja Ninn (a. 1210), ja neutraalsed Pihkva venelased. Nendeks ettevõteteks ühinesid muidu üksteisega kisklejad ordu ja piiskopi mehed, tulid kaasa a. 1215 ka seni neutraalsed Tolova lätlased. Ühe sõnaga, sõjakäikudeks Rotala vastu ühinesid kõik need rühmad (rahvuslised, majanduslised), kes huvitatud kaubateist Pihkvast resp. Polotskist Riia kaudu — Saksa-Daani-Rootsi rannikule, kes huvitatud kaubitsemisest mereteil¹⁾.

Niisugune majandusline sõda, võitlus, määrast meie ajalgi peetakse eesti-soome (hõimude) vahel, ei tarvitsenud ka keskajal välja kujuneda metsikuks rüüstamiseks, hirmsaks üksteise hävitamiseks. Eriti keskajal oli rüütlikkus (vastase austamine, sõjakommete pidamine) väga välja kujunenud mitte üksi prantsuse, daani, saksa rahva juures, vaid oli väga kõrge keltlaste-iiirlaste juures (saksidega võrreldes) ja oli niisama ka Läänemere rannarahvaste juures (eestlased, rootslased j. t.). Meil puuduvad kahjuks kirja-

1) Siin huvitab meid üksi „laastamise“ probleem. Saarlaste-rotalaste politikast kõneleme pikemalt eri-peatükis.

likud andmed sellest; L. H. kroonika on kõige vanem täielisem, kuid ta on sihilik ja vaenulik pärisrahvastele. Kuid hiljemast ajast, 13.—14. aastasajast, on sõbralisemaid teateid, üksikasjalisemaid leedulastest, kus leedulased niisugust heroismi ja suurmeelt avaldasid, mis sakslasi imestama pani.

Kuid kaudseid andmeid on siiski olemas, mis annavad põhjust L. H. kroonikas kirjeldatud metsikust eestlaste sõjakäikudes teatava umbusaldusega võtta. Sõjakus ja kord sõjapidamises, mida leiame eestlaste juures õige kaugele arenenud olevat, eeldab heroismi ja rüütlikkust vastase vastu, eraldi äravõidetud vastase vastu ning asjata tigeđa metsikuse kõrvaldamist sõjakäikudes. Distsipliinita ei ole võimalik sooritada korralikku sõjakäiku; distsipliin sõjaväes ja äärmine metsikus ei sobi teineteisega.

Keskaja sõjakäikudes oli küll nii, et „musta tööd“: furasheerimist ehk keerdiajamist, laastamist külades ei toimetanud mitte rüütlid ise, vaid kannupoisid ja teise järgu abijõud (orjad).

Kuid liivlased ei olnud mitte, vähemalt kuni 1224, sakslaste kannupoisid, kaugeltki mitte orjad lahinguis, vaid moodustasid sõjakäikudes oma ette rühmad oma väejuhatajatega, kes veel 1220. a. omapead talitasid, lahus saksa väe-osadest, nende sihtidest mööda — nagu varsti näeme.

Üksi Beverini ümbruse lätlased näikse olevat olnud täielises alistuvuses mõõgaordule¹⁾, kuid ka seal tõstis a. 1212 Russin mässu nende vastu ja sai mässus surma.

* * *

Neid sissejuhatavaid märkusi silmas pidades asume nende retkede, (saksa) sõjakäikude lahendamisele, kus liivlasi (lätlasi), üldse teisi rahvaid, peale sakslaste, laastamises Eesti alal lastakse peategelastena toimida.

* * *

(14. 10, a. 1210:) „Kui lähenes Issanda sündimise püha ja kasvas talve pakase karedus, läkifasid riiglaste (sakslaste, kaupmeeste) vanemad kogu Liivi ning Lätisse ja kõikidesse kantsesse Väina ning Koiva ääres, et tuleksid kõik ning oleksid valmis kättemaksmiseks (vindictam) Eesti rahvastele. Ja jõudis teade ka Pihkvasse, kel tol ajal oli meiega rahu, ja tuli väga suur hulk venelasi²⁾ meile

1) „Letthi Fratrum Militiae“ (B₄).

2) Hansen, lk. 146, arvab, et sel ajal Pihkva vürsti tütar läks mehele piiskopp Alberti vennale Dietrichile (Script. Rer. Liv.).

appi. Tulid ka maa vanemad Russinus, Caupo, Ninnus ning Dabrel ühes teistega ja käisid (martsisid) riiglaste ja (ordu ja piiskopi) usu meeste ees.“

„Ning jagunes vägi teede ja väljade peale ja surmasid palju rahvast kõigis paigus ning ajasid neid taga naabruse maakonnis. Järgmisel ja kolmandal päeval kihutasid nad ümber ning rüüstasid kõik ja põletasid maha, mis leidsid eest, ja said hobuseid ning loomi lugematul arvul. Sest oli härgi ja lehma nelituhat, lugemata hobuseid ja muid lojuseid, ja vange oli lugemata palju. Ja said hukka paljud paganaist. Neljandal päeval, kui nad kolm kantsi olid ära võtnud ja maha põletanud, hakkasid nad maalt välja minema.“

See käik Soontagasse 1210. a. kohe peale jõulu, s. t. kesk pakast talve, oli majandus-, kaubanduspoliitiline demonstratsioon, millest osa võtsid tähtsamad isikud Kaupo ja eestisõbralised Liivi vanemad Dabrel ja Ninn. Juba see kokkuseade annab põhjust oletamiseks, et retkega ei tahtud teha rüüstekäiku, vaid ähvarduskäik, soodaste tingimuste taotlemiseks merekauba-teil, kus rotalased mõjuja peremeestena kahtlemata ülekohtuselt talitasid Liivi rannameeste vastu. Sellepärast on siin esimesel kohal rõhutatud riiglaste (kaupmehi), kui ettevõtte algatajaid, ja rõhutatud meelega, et Liivi vanemad käisid liiduväe ees, soontagalastele demonstreerides, et vägi valmis on nendega sobima.

1210. a. talvel ei olnud saksa võim nii tugev, et oleks suutnud hoolimata rüüstata eestlaste mail — pealegi rotalaste maa-alal. Alles 1211 kevadel sõandasid nad teha esimest tõsist sõjalist rünnakut Viljandi kantsi alla, kuid olid sunnitud sealt kiiresti taganema, millele järgnes suur Lembit-Meeme sõjakäik, kus saksa võim rängalt löödi.

A. 1215—1216 talvekuul (detsember — jaanuar) (19. 8), kohe peale suurt lateraani kontsiili, kus sakslastele ristsõja õigus anti eestlaste vastu sõdimiseks, tegid sakslased jälle sõjakäigu Soontagasse. Kuid Soontaga kantsi ei saanud nad ära võtta, kuigi nad 9 päeva kantsi piiranud: toiduainete puudus sundis soontagalasi sakslastele lepingut tegema.

Kuidas võib uskuda, et a. 1210 sakslased, kellega ühes eestisõbralised liivlased, oleksid suutnud ära võtta Soontagas kolm kantsi kolme päeva vältusel ja selles nii hirmsasti rüüstata, nagu lugesime 14. 10! Ilma peakantsi võtmata ei olnud võimalik rüüstata vaenlase maal, pealegi kesk pakast talve, kus päevad lühikesed ja ööd

pikad ning kus sissetungivatele väesalkadele kerge kallale tungida maa kaitsesalkadel, kes oma kodumaa teedega ja oludega ülihästi tuttavad, kuna võõras vägi neid ei või iialgi nii hästi tunda — ning kergesti kimbatusse satub.

See sõjakäik oli sakslastel meelega asetatud jõulupühade peale, sest siis ei teadnud rotalased ristiusulisi oodata, arvates neid suuri pühi pühitsevat. Seda vähem teadsid oodata seda sõjakäiku soontagalased-rotalased, sest et eestlastel oli tehtud rahu, mida eestlased ka pidasid (võrdle Lembitu välispolitika E. K. 1921).

See vägi liikus Metsapooletl kiirmarsil ööd-päeva, võis siis umbes 40 versta ära käia mereäärt mööda ja jõuda Soontagasse (Mihkli kihelkond, lõuna pool Lihulat).

Peale kiirmarssi pidi vägi ühe päeva puhkama; see on enesest arusaadav: ei hobused ega inimesed jõua raske talverüüs peale öö-päevast kiirmarssi järgmisel päeval kohe peale tungida, pealegi kus valmis pidi olema soontagalaste vastuhoobile.

Peab oletama, et saksa liiduvägi, jõudes Soontaga (Pärnu) mereranda, asus kindlustatud leeri. Teisel päeval saadeti tugev ratsapolk maa sisse toidu muretsemiseks ning keerdiajamiseks ja nõuetega maakonna juhtide juurde. Kolmandal päeval olid läbirääkimised. Selleks olid ühes tulnud tähtsad mehed, nagu Kaupo, Dabrel, Ninn. Neljandal päeval asus saksa-liivi-läti-vene vägi koduteele. See on kõik, mis 1210 Soontaga retke puhul võis sündida: see oli Riia, Saksa ja Liivi peameeste demonstratsioon rotalaste vastu, nende ülevõimu vastu merel.

Ei ole kuidagi võimalik oletada, et sakslased oleksid suutnud kahe päeva jooksul kokku saada vägivaldse laastamisega „4000 veist ja lugematu arvu muid lojuseid ja hobuseid“! Kuigi need loomad nii määratu suurel arvul kuskil koos oleksid olnud, ei oleks neid saanud ära viia Riiga, ei tapetult ega kaugeltki elusalt! Neljatuhande karilooma ja muu lojuse toitmine talvisel ajal merejääll, kus kõik loomatoit ühes peab veetama, nõuaks nii suurt heinavoori, et soontagalased vaevalt kahe päeva jooksul oleksid suutnud neid heinu kokku saada. Kahtlemata on siin valearvudega tegemist, niisama eksiteatega rüüstamisest, nagu ka teistel sõjakäikudel Rotalasse. Need laastamise „laused“ on nii tüübilised, nii ühetoonilised, et nad kõnekäändudena igale poole on asetatud, nagu meil juhus oli juba paaril puhul seletada.

A. 1210 saksa sõjakäigu puhul toodud arvud tahavad vaid ütelda: 1) eestlaste maa oli väga rikas kari-

loomade ja muude varanduste poolest, 2) neid varandusi ei ole hävitanud mitte üksi sakslased, pealegi mitte ordumehed, vaid niisama piiskopimehed, kes neil Rotala käikudel kaasas olid, ja ka lätlased, liivlased ja venelasedki!

Liivlasi ühes nende juhtidega, Dabreli ja Ninniga eesotsas — loeb L. H. kroonika (25. 2) Saksa vaenlaste hulka, kelle surma ta katku puhul rõõmuga tervitab! Vaevalt said liivlased ühes teistega nii hirmsasti rüüstama hakata, need liivlased, kes varsti sakslaste vastu hiljuti olid mässu tõstnud — a. 1206, määrane mäss veriselt lõpetati, ja kes a. 1211, varsti peale Lembitu-Meeme võitu, väga visalt mässama hakkasid sakslaste vastu ühes osa lätlastega.

Kuid ometi leiame siin lause „ja jäid eestlased vait oma mõnitustega, millega nad olid osatanud liivlasi ja lätlasi ennem nende omaste martüüriumi pärast.“

Siiski on selle esimese retke puhul vähem liivlasi-lätlasi üksi, kui kogu väge lastud rüüstata. Teistes, järgmistes retkedes etendavad liivlased-lätlased juba pea-osa.

Ülisisihikkus ja laastamise liivlaste-lätlaste kaela veeretamise tendents paistab välja (teisest) 1215. a. talvisest Saksa sõjakäigust Rotalasse (18. 5).

Liivlased tegid selle retke kaasa nähtava vastumeelega. Kui seda provokatsiooniretke Riias plaanitati, seisid Liivi juhid vastu ning andsid nõu ennem kurelaste vastu minna. Kurelased, rotalased, saarlased olid mereteede valitsejad, kuna aga sakslastel sõjalaevastikku ei olnud, õigem, neil ei lubatud seda pidada, siis katsusid nad talvel jääteel rotalaste piirides demonstreerida, neid järeleandmisele sundides, milles nad teatavas mõttes võisid rannaliivlaste poolehoidu leida, kel kahtlemata mõndagi rotalaste merepolitika vastu ütelda oli.

Talvisel jääl oli retk ranna ääres seda soodsam, et sel teel võis tulek Rotalasse ootamata sündida, üllatav olla, sest et merejääl vaevalt küllalt vahtisid võis olla. Pealegi võisid sakslased tulla üllatades, sest et Turaida rahu ei olnud veel lõppenud (see lõppes mail!), ja rotalased ei teadnud neid oodata rahu kestes. Suure väe kogumine ei võinud siiski saladuseks jääda, kuigi sõjakäigu suund teadmatu. Sakslased tegid rotalaste rahustuseks pettemanöövri, teel tungides Soontaga piiri. See manööver võis rotalasi vaigistada, ja kroonikal võib õigus olla, et sealt tungisid sakslased „rahulikult“ Rotalasse (Ridala), sest rotalased arvasid, et sakslased Rīgenses ad suas partes tam remotas cum exercitu

non posse pervenire — „ei saa tulla (üllatavalt!) nii kauge-
getesse kohtadesse sõjaväega“! Sakslased suutsid oma
pettemanööri abil kesk rahu siiski jõuda Rotala piiridesse

Nagu a. 1210 sõjakäik Rotalasse, nii on ka see 1215. a.
jõuluretk kirjeldatud kroonikas tõsises, asjalises vaimus
ning valitud stiilis, ent ainult see osa, kus kõneldakse sõja-
käigust endast ja selle ettevalmistusest. Jutustus algab
heksameetris: Tertius annus erat et pax cum Estonibus
facta finem accepit.“ Kuid laastamise kirjeldus on halve-
mas, segases toonis — kus vänge sihilikkusega korrutatakse
metsikusi rüüstamisel. Toome siin algosa (18. 5):

„Aasta oli kolmas ja rahu Eestiga lõpule jõudmas.
Ja piiskopp kutsus kokku kõik preestrid ja pidas koos-
oleku ning nõu nendega. Ühtlasi kutsus ta rüütliid ja Liivi
vanemad kokku ning arutas kavatsetavat sõjakäiku Ees-
tisse, sest et need (eestlased) mitte ei tulnud ega hoolit-
senud rahu uuendamise eest, vaid pigemini ise ihaldasid
alati Livoonia kiriku häabu. Ja piiskopp läkitas kõiki-
desse Liivi ning Läti kantsesse kui ka igale poole Väina
ning Koiva ääres ja koondas sõjaväe suure ning vägeva.
Ja oli Riias palju usuvendi ja kaupmehi, kes hea meelega
läksid välja ühes ordumeistri ja tema rüütlitega ning sead-
sid väe kogumiskohaks Koiva jõesuu. Ja tuli piiskopp
ise nendega ühes sinna ja soovisid mõningad liivlastest
väge pöörata Kurooniasse. Aga ei olnud veel tulnud aeg,
kus Jumal oleks tahtnud selle rahva peale armu heita.
Piiskopp õnnistas (väge) ning pööris Riiga tagasi.“

„Vägi aga liikus edasi Saletsani, ja nad jõudsid maa-
konda, mida hüütakse Soontagaks. Ja sakslased (teutonic)
tuletasid meelde oma antud sõna ja rahu, mis nad enne
annud neile maakondlastele, ja läksid rahuliselt läbi selle
provintsi, ei teinud nendele mingit paha, ega põgenenud
elanikud oma majust ega aetud põgenejaid taga, vaid lii-
kusid täies rahus, kuni nad jõudsid teiste provintsideni,
kes iialgi ei püüdnud rahu teha riiglastega, olles arvamisel,
et riiglased ei saa tulla väega nende nii kaugele maa-alale.
Ja oli meist umbes 3000 sakslast ja liivlasi ning lätlasi
niisama palju. Ja marssisid merejääll Saletsast mööda,
kuni jõudsid, kuhu soovisid, nimelt Rotalasse.“

Nii siis, sakslased koondavad tugeva liiduväe —
6000 meest, kelle seas 3000 sakslast ja 3000 liivlast-lätlast,
ning jõuavad Rotala piirile, vist Matsalu lahte — talvisel
jääll Pärnu randa mööda.

Kuid arusaadav, et kogu seda väge ei saanud saks-
lased viia Rotalasse, vaid suur osa pidi jääma tee- ja

moonavahtideks¹⁾, suurendatud valvepostidena, et üllatusi selja taga ära hoida. Rand Pärnu ümber oli vaenuline ja ka Sakala ei olnud kaugel. Sakslased pidid sala ja kiiresti toimetama, — muidu oleks neile võidud tagaselja teel üllatusi teha.

Kirjelduses leiame, et sakslased neljandal päeval koju pöörasid. Nii jäi siis õieti üks päev „laastamiseks“²⁾. Sedagi laastamist talvisel pakasel ajal võisid üksi tugevad ratsasaljad teha, kes õhtuks leeri pidid tagasi jõudma.

Loomulik on oletada, et tugev ratsasalk saadeti Rotalasse mõne suure ranna-äärse linna alla (mis asus nüüdsel Tubri mäel Ridala kiriku lähedal?), kus ta rüüstas ja elanikudelt raha ning moona nõudis, mida elanikud ka andma pidid, sest see suur saksa ratsasalk tuli ootamata; oma meeste sõjarakkesse panemine võttis aga aega.

Niisugused üllatusretked väljapressimis-võla nõudmiste otstarbega olid tol ajal igal pool rannul võimalikud ja neid sooritati nii eestlaste, daanlaste kui ka kurelaste poolt.

Rotalased maksid lunastusraha 60 naela hõbedat, mis tolle aja kohta õige suur summa, ja andsid moona, ja sakslased katsusid, et nad kiirelt minema said.

Sest kui saksa liiduvägi oleks tõeliselt nii vabalt rüüstata saanud, nagu kroonikas kirjeldatud leiame, siis ei oleks neil mingit põhjust olnud nii kiiresti neljandal päeval juba Riiga tagasi minna. Ka selle retke puhul tundub laastamise ja metsik tapmise ning rüüstamise episood lätlastelt-liivlastelt sisuliselt sihilik lisandus, ta tundub seda ka loogiliselt ning stiiliselt, sest et episood lõpeb õieti 60 naela hõbedat maksimisega. Need laused, mis järgnevad nüüd, on nii shabloonilised, osalt võetud 1210. a. retkest (14.10), et siin vassingut ka vähem ettevalmistatud lugeja märkab.

Kuidas rõhutatakse ses kirjelduses sakslaste rahu- pidamist ja sõnapidamist, kuidas meelega korratakse, et sakslased (teutonici) kellelegi paha ei teinud eestlastest! Aga kuidas lastakse järgnevais lauseis kirjelduses lätlaste-liivlaste halastamata rüüstata. „Lätlased ja liivlased on jul-

1) Kuustuhat meest ühes hobustega nõuab suurt moonavoori, sest sakslased pidid vähemalt kaheks nädalaks moona ühes võtma, sest nad ei võinud olla julged, et Rotalast midagi saab. Praeguse aja üksiku diviisi (brigaadi) voor pidi siis sakslastel kaasas olema ja moona inimestele ning hobustele kaheks nädalaks. Võib kergesti arvestada, kui koormakas ja raskepärane niisugune marssiv vägi tol ajal võis olla.

2) Üks päev kulus puhkamiseks peale pikka marssi, kolmas päev ärasõiduks ettevalmistamiseks ja puhkamiseks pikale raskele tagasiteele.

mimad kui muud rahvad,“ üteldakse lausa välja, „kes nagu evangeeliumi ori ei oska armu heita kaasorja peale, tapsid maha rahvast lugemata palju, kägistasid hulga naisi ning lapsi, ja ei tahtnud kedagi säilitada, värvides kõik teed ja kõik kohad paganate verega“

Miks just Läti vanema Thalibaldi poegi raha röövida lastakse, ei ole arusaadav, kuna ometi see sõjakäik piiskopi ja Riia kaupmeeste ettevõtte oli, ja Thalibaldi surmamine eestlastelt sünnib alles pärast!?

Siht on nendel liialdustel näidata, et rotalaste „provintsid“ olid määratu rikkad ja neid rikkusi on hävitanud liivlased ning lätlased, põletades külasid, riisudes varasid ja tappes mehi viimseni kui ka naisi-lapsi, kuna sakslased viisakalt toimisid.

Kuid, nagu tähendatud, olid liivlased selle sõjakäigu vastu; sellepärast on vähe usutav, et liivlased rüüstamist nii jultunult hoolimata oleksid toimetanud rotalaste piirides, kus õige palju liivlasi elas.

* * *

See sihilik moonutus, mis sooritatud algkroonikas pärastistelt toimetajatelt, on väga selgesti väljapaistev ja lahendatav oma motiivide ning viisi poolest kirjelduses esimese sakslaste retke puhul Virumaale a. 1220 (suvel) (23.7), kus mainides Viru viljarikast ning väga ilusat maad lastakse hoolimata laastata järvalastel, ugalastel, liivlastel, lätlastel, kuigi see sünnitab jutustuses sisulise vastolu.

Sakslastel oli nähtavasti õigus peale Paala lahingut saada toetusvägesid Sakalast ja Ugalast Saksa sõjakäikude puhul. Kuid selle juures olid sakslased ja ugalased eri-väeüksusena lahus sakslastest ja oma väejuhtide all. Nad ei marsi ka ühes, vaid lähevad igaüks omal teel.

Jõudes Järvasse saavad sakslased Järvast üksi kaasa „teejuhte“ — „viae duces“, järvalased ise jäävad rahulikult oma provintsesse — „Gervanenses in suis provinciis quieverunt“ (!).

Ugalased läksid Ugauniast otsekohe edasi ja jäid Ugauniale kõige lähemasse piiripunkti peatama.

Sakalased läksid ära Revele-Tallinna provintsi ja jäid sinna (resederunt).

Ainult sakslased marsivad Virusse ja jäävad peatama Viru suures külas nimega Torme.

Kõigest on näha, et siin ugalased-sakalased vastu tahtmist seda Saksa retke kaasa tegid — „käsu täitmiseks“. Sakslastele ei olnud mingit kasu nendest, ümberpöörduvalt,

nagu varsti näeme, sakslased tundsid, et eriti sakalased sakslaste vastu väga kahemõtteliselt toimisid.

Nii siis: järvalased ei tulnudki sakslastega ühes Virru. Ugalased ei läinud Viru piirist kaugemale — ja jäid sinna ootama, mis sünnib. Liivlased ja lätlased hoidsid ühte ja seadsid oma „staabi“ Anispässe, sakslased asusid eraldi Torme suurde külla (villa magna, quae Turme vocatur). Sakalased läksid ära Revele (Tallinna) maakonda, kust nad ähvardava meeoleuga sakslastele ootamata tagasi tulid. Kuigi kroonika ka tõendab, et see kabuhirm, mida sünnitas sakalaste äkiline ilmumine, oli „arusaamatus“, sundis siiski sakalaste meeoleu, ähvardav tegutsemine sakslasi oma ristimist Virus katkestama ja teiseks ajaks jätma — „differentes ceteros tempore suo baptizandos“ — ning kiirelt pööрма tagasi Riiga, tehes rahu virulastega.

Nagu näeme, ei ole mingit meeoleu laastamiseks-rüüstamiseks Virus, ei sakalastel, järvalastel ega ugalastel: nad näivad kõik valvavat sakslaste tegevust, et õigel ajal vahele segada ja sakslasi lahkuma sundida.

Kuid ometi on kroonika pärastised toimetajad, hoolimata sisulistest vastanditest, mis sünnib laastamise, rüüstamise episoodide sissekirjutamisega, seda shablooniliste käänekäändudega teinud. Siin on see „contradictio“ juba lihtlugejale silmapaistev. „Ja vara hommikul jagusid väed üle kõigi provintside ja andsid mõned (provintsid) järvalastele, teised ugalastele ja veel teised liivlastele-lätlastele — laastamiseks, ja leidsid kõike rahvast kogu Viroonias küladest ja löid maha neid suurest väikeseni ega säilitanud neid, kes olid meestesugu, ja võtsid vangi naisi ja lapsi, ja hobuseid ja loomi ajasid nad kokku, ja hankisid palju saaki.“

See on lauseshabloon laastamisest, mida leiame mitmel pool, kus eriti lätlasi-liivlasi pannakse laastama, siin koguni ka sakalasi, järvalasi ja ugalasi, ühe sõnaga — kõiki peale sakslaste! See on täiesti sihilik kroonikas läbiviidud tendents: näidata sakslasi gentleman'idenä ja eriti lätlasi ning liivlasi metsikutena laastamises — Eesti maa-alal hävitades eestlaste majanduslisi väärtusi — kuna nad sakslaste vastu vaenu ei avaldanud, kui need käisid Eestimaa!

Siin, Viru episoodi puhul, on mainitud tendents seda tähendusrikkam, sihilikum, et selle juures juttu tehakse Viru maast, mis on väga ilus maa ja ülikauniste põldudega.“

Ka lauseehitusest võib järeldada, et sel kohal lauseid on vägivaldselt moonutatud. Kroonikas-loetakse üles, kuhu asetatakse iga rühm oma mehi Viru retke puhul: „et posuerunt Teutonicum suam congregationem in villa magna, quae Turme vocatur, Livones et Lethi suam Maiam elegerunt in Anispe, Saccalenses in Revelensi provincia resederunt, Gervanenses in suis provinciis quieverunt.“ Nüüd peaks järgnema sellesamas stiilis „Ugaunenses in provincia conterminanda, quae vocatur Pudeviro, consederunt“, kuid on ebastiililiselt muudetud, et „laastates — depraedantes“ sõna sisse viia: „Ugaunenses provinciam sibi conterminandam, quae Pudeviro vocatur, depraedantes, ibidem condenserunt.“ Pärast metsik lauseehitus kujuneb, nagu igapähele selge, sõna „depraedantes“ sissekirjutamisega.

Ehk küll selle episoodi kirjeldusel lahus kahes paigas tõendatakse, et järvalased üksnes teejuhte andsid, ja teatava etteheitega märgitakse, et nad ise rahulikult koju jäid, leiame siiski kroonikas ütluse sellesamas paigas, et järvalased neile (sakslastele) kaasa tulid nii ratsa kui jalameestega!

Kuid see ütlus on otsekohe liidetud lausetega laastamisest, mis meile õiguse annab oletada, et need laused ei kuulu algkroonikasse, vaid on pärast sisse kirjutatud¹⁾, nähtava sihilikkusega: eestlased toetasid heal meelel Saksa sõjakäike Eesti alale, tulid ise ühes ja olid riisumisel esimesed, kuna sakslaste rüüstamisest midagi ei teata!

* * *

Väga iseloomulik on selles mõttes 19.5, kus kirjeldatakse Rāceburgi piiskopi Philippi ja Eesti piiskopi Theodorichi kimbatusi Saaremaa rannal juunikuul 1215. Need piiskopid, purjetades — peale rahutegemist eestlastega Riias — Saksamaale, satuvad tormist aetuna Ojamaa saarelt tagasi Saare randa. Nüüd sündis arvatavasti, mis säärasel puhul pidi sündima. Kohalised Saare elanikud läksid ning arreteerisid laevu asjaolude selgumiseni ja piirasid võõraste laevu „kitsas lahes“, kuhu piiskopid ühes oma kaitselaevadega ja kaitseväega olid juhtumisi aetud. Saaremaa võimud (valitsus), saades teada kahtlasest laevaväest, rakendavad oma poolt kakssada laeva ning ilmu-

1) Selle sündmuse õigeks mõistmiseks tuleb meie arvates laused algades: Et sequentur eos Gervanenses tam equites quam pedites... kuni spolia multa tulerunt välja jätta ja edasi lugeda: Et posuerunt Teutonicum suam congregationem etc.

vad umbes pooleteise nädala pärast sakslaste laevaväe juurde. Kui see valitsuse laevavägi jõuab kohale ning selgub, et siin tegemist on merehädaliste eestisõbraliste piiskoppidega, saavad Saare valitsusemehed kohaliste (võimude) elanikkude peale õige pahaseks, et nad asjata suurt lärmi teinud, valitsuselaevu mobiliseerima sundides, ning et nad eestisõbralisi merehädalisi kimbutama kippunud: piiskoppidele lubatakse vaba ärasõit ning kohalikud Saare elanikud saavad valitsusevõimelt tubli peapesu!

Kuid mida on katsutud teha moonutustega sellest kirjeldusest ja lihtsast sündmusest!? Muidugi tuli Saaremaa valitsusevõimude abi ainult sellepärast, et piiskopp ööd kui päeva püha Maarja poole palunud! Kirjelduses on öeldud, et laevad „kogu Eestist“ tulid, kuid Pabst leiab õigusega, et see on liialdus. Vist oli algkroonikas „tota Osilia“, mis pärast „tota Estonia“ks on muudetud. Piiskoppide ärasõit ja tuulepööre on kujutatud imena, mille teinud Jumal piiskoppide kallal! Saksa laevade arreteerimist kohalikkude elanikkude poolt on kujutatud ägeda võitlusena, kus Jumala abi silmanähtavalt sakslaste pool, mille juures saarlaste julmust küllalt ei suudeta kiruda.

See kroonika kirjeldus piiskoppide merehädast Saare rannal on otse tüübiline sihilikkuse ja tendentsilise¹⁾ sündmustiku väänamise poolest; ainult arvustuslage ajaloolane võib neid kirjeldusi sõna-sõnalt võtta. Tarvilisel kriitilisel kaalumisel ei ole sugugi raske sündmuse tõelisel valgusel näidata — ja faktilist ajaloolist tõde ligikaudu rekonstrueerida.

* * *

Kuidas L. H. kroonikas mõnda tegu siirutatakse sakslaste pealt liivlaste peale sõnalise muudatusega, näitab meile õige kujukalt hirmus sündmus Harju koobastes 1220. a. (23.10).

Daani kuningas Valdemar II oli ilmunud 1219. a. suvel Tallinna ning okupeerinud kantsi. Revelased ja harjulased said kuningaga sobima, võtsid kingitusi ja lahkusid Tallinnast. Kuid pöörsid varsti tagasi ning tapsid ära ööse Saksa piiskopi Theodorichi, kes daanlastega ühes Tallinna tulnud. Väga vastumeelt ei olnud kuningale selle Saksa piiskopi ärakoristamine mitte, sest kohe peale Theo-

1) Siht on näidata: saarlased olid metsikud, liht mereröövlid, ilma sisemise korraldusega, kes kisklesid omavahel sakslaste lõbuks; „kogu Eesti“ toetas saarlasi mereröövis!

dorichi surma nimetas ta Eesti piiskopiks oma mehe Vitzlavi: näib, nagu oleks Valdemaril oma piiskopp juba ette olnud valmistatud.

Kõik see ajas muidugi sakslastel Riias viha keema. Nad sooritavad järgmisel aastal aegsasti sõjaretke, mida juhtimas saksi hertsog Albert, — et kätte tasuda harjulastele ja revelastele Saksa piiskopi tapmise eest ja kingituste vastuvõtte eest Daani kuningalt, — peajasjalikult küll selle eest, et harjulased Tallinna linna Daani kuningale „vabatahtlikult“ ära annud. Ühes sakslastega käsutati tulla ka sakalasi ja liivlasi. Kuid kokkupõrkamisel eestlastega ilmuvad lahkkelid: liivlased ei võta sõdimisest osa¹⁾ ja sakalased lähevad oma teed (23.9). Sakslased on liivlaste peale nii pahased, et nad need saagi jagamisel ilma jätavad, „sest et need ei tulnud sõdima“ (L. H. 23.9).

Kuid nüüd äkki jutustuse lõpul leiame L. H. kroonikast järgmise täiesti ootamatu diversiooni: „Ülisuur oli aga liivlaste saak, kes harjulaste maa-alused koopad, mida need endile harilikult peidupaigaks tegid, ümber olid piiranud ja tehes tuld ja suitsu koobaste suhu, kõrvetasid neid ööd ja päeva, kõiki ära lämmatades, nii mehi kui naisi.“

Lugeja küsib imestusega: kust ja miks tulid äkki liivlased, kes sõdimistest osa ei võtnud, harjulasi kõrvetama? Sest kätte tasuma tulid harjulastele ju sakslased, harjulaste piinast olid huvitatud ju sakslased!?

Ajalooliselt-kriitiliselt jääb ükskõik, kes just õled ja haod koobaste ees põlema süütasid, — timukaid leidub igast rahvusest igal ajal, — tähtis on, et vastutus selle teo eest langeb sakslaste peale, sest nad olid sellest huvitatud.

Kuid väga iseloomulik on L. H. kroonikale, kuidas väikese võttega, väliselt tähtsusetu sõnalise muudatusega antakse sündmusele hoopis teine värv. Lugeja ja eestlaste viha jõleda sündmuse eest, mis kõige jõledam kogu kroonikas, nihutatakse pärisüüdlaste pealt ära kellegi kolmanda isiku peale. Liivlased pidid saama järeletuleva soo viha piksevardaks, patuoinaks sakslaste kuriteo eest.

1) „Liivlased aga, kes olid pöördunud pahemale poole teisel teel (23.9) ära minnes, ja eestlased, kes pöördusid paremale ära minnes, jäid saagi jagamisel ilma, sest et nad ei tulnud lahingule.“ „Nendele jälgisid sakslased ühes lätlastega järgmisel päeval ning tegid sama paha, ning asusid kogumispäigale Loone külas, mis on kesk maad; liivlased seadsid oma m a j a teisale, ja sakalased asusid Revele lähedusse.“

Et sakslastele, resp. kroonika toimetajatele, harjulaste kõrvetamine õige meelt mööda, näeme sellest, kuidas kroonikas üksikasjaliselt maiustatakse koledat sündmust, pikalt viibides jõleduse detailides: „Suitsu ja tuld tehes koobaste suhu kõrvetasid nad neid päeval ja ööl, ja lämmitasid neid kõiki, nii mehi kui naisi; ja kuna ühed just suremas, teised poolsurnud, veel teised hoopis surnud, kiskusid nad neid koobastest ja tapsid ära ning viisid teisi vangi; ja kandsid kõik nende vara ja raha ja riided ja saagiasjad hulgaviisi ära. Lämmitatuid oli mõlemast soost kõigist koopaist umbes 1000 inimhinge.“

Isegi Saksa ajaloolased-tõlkijad (Pabst) on imetelenud, et kirjelduses pooltki sõnakest ei leidu põlastust ega kahjatsuseavaldust jälgi teo kohta. Ei, seda siin ei ole, ümberpöörduvalt: otse maiustatakse, on tunda kättetasu-joovastust.

Nii kui Lembitu surmamist katsutakse veeretada lätlaste peale, nii tõugatakse Harju koobaste kuritegu liivlaste kaela. Nagu eriti veriselt leidsime vahelekiilundites lätlaste kättetasu eestlastele kirjeldatuna, nii leiame siin kirjeldatuna verisema, jälgima teo tehtud liivlastelt eestlaste kallal. Sakslased võisid kõigil pool, kuhu kroonika käis — ja ta käis laialt — dokumentaalselt näidata, et nemad, sakslased, verisemates kuritegudes süüdi ei ole. Enam ütleb dokument: liivlased, eestlased ja lätlased oleksid üksteist ära söönud, kui Saksa orduvalitsus ei oleks kareda käega korda pidanud nende keskel: just seda oligi vaja „dokumentidega“ tõestada.

* * *

Meie näeme eelolevatest näidetest, et kroonika parasitiil moonutajail on eriline sapimeelsus liivlaste vastu: inetumad teod, mis sündinud Eesti alal, aetakse nende kaela. Nagu pärast üksikasjalisemalt tõestame, on nende moonutuste sepitsejad ordu leerist. Ordu pahameel liivlaste vastu on arusaadav. Liivlased sattusid algusest peale piiskopi alla, Kaupo oli piiskopi pooldaja, liivlased, olles piiskopi alistuvuses, hoidsid piiskopi poole ning olid ägedalt ordu vastu. Piiskopp ja ordu olid vastased, ajuti, 1212.—1213. aastal tõusis nendevaheline tüli tipuni, ja paavst sai nii ühelt kui teiselt poolt kaebekirju teineteise vastu. Liivlaste mäss a. 1212 oli sihitud peasjalikult ordu vastu, nagu algkroonikast see vastuvaidlemata selgub. Mässu lõpul tingisid liivlased välja, et Liivi osad ordu alt üle antaks piiskopile, mille vastutasuks ordule anti Läti osa Autine!

Pärastistel kroonika ümbertoimetajail, aegadel, kus ordu ülevõim maksmas, tuli ordule tarvidus dokumentaalselt näidata, — sest kaebused ordu peale ei tahtnud lõppeda, — et liivlased sugugi need vagad ja pärismaalaste õiguste kaitsjad ei ole, nagu nad end ühes piiskopiga kujutavad, vaid ise kõige inetumaid tegusid oma hõimlaste kallal on toime pannud, kuna ordumehed selle vastu viisakad on olnud! Isegi piiskopimehi ja piiskoppi ennast on saarlased vintsutanud, kuigi saarlased peale Lembitu surma, s. t. a. 1219 peale, piiskopp Alberti erilise armu osaliseks said, mille peale saarlased oma poolt äraandlikkusega Eesti üldistes huvides vastasid, nagu seda edaspidi saarlaste politikast kõneldes võime tõestada, määrane saarlaste teguviis eriti avaldus Eesti üldise suure vabaduse liikumise puhul a. 1222—1224.

* * *

Eesti vahekord Lätiga.

Jättes ära vahelekiilundid A₁, A₂, B₁ ja B₂, saame Eesti-Läti vahekorra (Lembitu ajal) õiglasema pildi: vahekord kujuneb loomulikum, inimlikum. Arusaadav, et naabrite vahel võistlust ja kadedust, üksteise tüssamist ja situatsiooni kasutamist leidus enam kui praegusel ajal, kuid seda marulist viha, verist, metsikut üksteise laastamist, hävitamist, mida vahelekiiluja tahab näidata liiga sihilikult, ei olnud mitte, eriti mitte kogu Lätit silmas pidades.

Oleks Läti politika liiga madalalt hindamine, kui kõike seda tõeks pidada, mida vahelekiilujad meid tahavad uskuma panna lätlaste suhtes.

Lätlaste poliitiline orientatsioon sakslaste tugevnemisel Riias oli nende seisukohalt tark ja avaldab kaalumist ning diplomaatilist oskust. Kuni 1208. a. ei arvelnud sakslased lätlastega: sinnamaani oli sakslastel tegemist peaaesjalikult üksi liivlastega, osalt ka eestlastega (saarlastega), siis semgallidega ja leedulastega. Osa Lätist (Autine, Beverin, Trikatua) kuulus 1208. aastani Liivi-Eesti võimu-piirkonda, oli teatavas rippuvuses nii poliitiliselt kui ka majandusliselt Eesti-Liivi valitsusest, nagu seda selge sõnaga tõendab ka L. H. kroonika.

Kui aga liivlased 1208. a. sattusid Saksa mõju-piirkonda, tarvitasid sakslased resp. piiskopp Albert Rooma (kiriku) tuttavat juhtmõtet „divide et impera“ ja võitsid lätlasi oma poole vist küll suurte lubadustega, sellega tun-

duvalt Eesti poliitilist võimu diplomaatilisel teel vähendades, mis sakslastele seda enam tarvis ja kasulik, et sakslased olid otsustanud eestlastele sõja kuulutada.

A. 1208 lõi sakslaste poole vaid üks osa lätlastest, peaaegjalikult nüüdse Võnnu-Valga vahelisel maaribal elutsevad Autine, Beverini ja Trikatua lätlased, viimased Thalibaldi juhatusel¹⁾. Sel maaribal kuni Asti (Burtneki) järveni asusid ka idumealased ning Võnnu ümbruses sisse-rännanud vendid. Näib, nagu oleks olnud see Liivi-Eesti vaheline talv asumaaks, kus Eesti-Liivile poliitiliselt majandusliselt alluvad rahvavõsud mitmest tõust elasid. Nagu see iseenesest arusaadav, ei avaldanud mitte kõik lätlased nimetatud maakonnist täit poolehoidu sakslastele: Russin tõstis ühes liivlastega mässu Saksa vastu, Thalibald selle vastu oli kindel tugi sakslastele.

Idapoolsed, Pihkvaga külgnevad Tolova lätlased, kelle juhiks Thalibaldi pojad Rameko ja Drivalde, ei sattunud Saksa alla 1208. a., vaid jäid Pihkva võimkonda. Nad olid vene usku ja pidasid kuni 1215. aastani eestlaste vastu täit neutraliteeti. Alles peale seda, kui Lembit Pihkvast saksasõbralise vürsti Vladimiri oma liitlaste (Leedu ja Polotski) abiga minema kihutas, nihkus võim Pihkvas eestisõbralise valitsuse kätte. Nüüd ei leidnud osa Tolova lätlastest toetust Pihkvalt, kui leedulased neile 1212.—1214. aastal — Turaida rahu kestel — hakkasid peale tungima. Iseäranis sai vintsutada leedulastest Thalibald. Tolova lätlased olid sunnitud Riia piiskopi abi paluma. Riia piiskopp lubas neile abi, kuid Tolova lätlased pidid vene usu jätmata ning endid Rooma kiriku heaks ümber ristima. Tolova lätlased ei kõhelnud Rooma usku vastu võtmast, kui poliitiline seisukord seda neile kasulikuna näitas²⁾.

1) Ma pean Thalibaldi Trikatua vanemaks eraldi 15. 7 ja 19. 3 põhjal, kus eestlased Thalibaldi leiavad Trikatuas oma sõjakäikude l. Sõjakäik ei olnud juhusline, vaid rippus kogu situatsioonist, mille tõttu esimene nimele poolest vähe tõenäoline. Küll leidub 12. 6 Thalibald Beverini vanemana, kuid kuna siin liht sõnaga tegemist, siis on väga võimalik, et see pärastine, õigemini ümberkirjutajate muudatus on, kuna Läti vanemate ja nende kuuluvate kantside asjus kroonikas segadus valitseb, mis võis ümberkirjutajaid avatella oma targutustele. Bielenstein „Die Grenzen des lettischen Volksstammes“ (1892) toob selle küsimuse kohta lahkumineva arvamise. Olgugi Bielensteini materjal täieline, ei ole selgus temal kaugelki täieline. Poliitiline kui ka geograafiline seisukoht lubavad Thalibaldi Trikatua vanemaks pidada.

2) Tolova lätlaste ületulemine Riia alla sündis, võib olla, vürst Vladimiri mõjul, kes Pihkvast aetuna Riiga tuli ja lätlaste juures võgtiks sai.

Riia piiskopi alla sattudes muutus ka Tolova lätlaste seisukoht eestlaste vastu ja Eesti liitlaste, eriti leedulaste vastu: nad sattusid nendega enam vastollu.

Asjaolu, et Thalibald ja ta pojad üksteisest erinevat poliitikat ajasid, on tõenduseks, et siin tegemist oli kaalutud politikaga, oli tegemist teadva välispoliitilise orientatsiooniga. Rameko ja ta vend olid nähtavasti vabameelsemad, nagu Pihkva rahvavalitsus (väga sarnane Novgorodi thing'ile). Nende isa Thalibald näib feodaalkorra harastaja olnud olevat, nagu Kaupo, mispärast nad sakslastega hästi sobisid. Nad kaldusid nähtavasti feodaalkorrale, mis tol ajal Liivi-Eesti-Lätisse sisse tungis, enam kui ümbrus, olid jõukad olupoliitika mehed.

Eesti alal näib Viru vanem Tabelin Thalibaldi ja Kaupo sarnaselt feodaalkorra pooldaja olnud olevat. Ta kaldus ordumeeste poole, agiteerides daanlaste vastu. Daanlased toetasid Eestis rahvameelsemat voolu, olid vastamikuks sakslastele¹⁾. Ta oli end Ojamaal juba ammu ristida lasknud. Saksa poolehoiu pärast poosid daanlased Tabelini üles.

Rahvusena võisid siis lätlased vähe huvitatud olla ordu edust, sest lätlased olid mitme võimu all: üks osa vähemalt oli piiskopi, teine osa ordu all. Tolova lätlased kuulusid Pihkva võimu-piirkonda. Kõige vähem mõnus näis lätlastel ordu all: suurest orduvastasest Liivi mäsust a. 1212 võttis osa ka lätlaste juht Russin.

Kuigi Tolova lätlased a. 1214. sattusid Riia mõju-piirkonda Pihkva alt, jäi neile teatav rippumatus, sest alles a. 1224, s. t. pärast Eesti suure vabadusliikumise õnnetut lõppu, läksid nad täiesti Riia võimkonda ning Tolova maa jagati piiskopi ja ordu vahel ära, mille juures Rameko osa sattus piiskopi alla.

Vahelekiiluja ordumehe püüd on näidata, et Tolova lätlased, enne seda, kui nad sattusid ordu alla a. 1224., end üles pidasid metsikult ning naabermaid Ugauniat (B₂) ja Pihkva maad (B₃) hoolimatult rüüstasid. Alles saksa võimu maksmapanemisega Tolovas tuli rahu ja kord.

Nagu näeme, suutsid sakslased saada Tolova oma võimusesse alles peale seda, kui suur Eesti saksavastaline mäss 1222.—1224. a. kokku varises. See on oma poolt tunnistuseks, et Tolova lätlaste rippumatus seotud oli Eesti võimu püsivusega, mille pärast Läti Eesti rüüstamises,

1) Ka Daanis eneses olid käremana feodaalkorra loojad sissetunginud sakslased. Dahlman, op. cit.

Eesti nõrgendamises vaevalt sai niisugusel määral kaasa aidata kui vahelekiiluja B₂ seda tahab. Sellepärast on arusaadav, et lätlased a. 1222—1224, Eesti vabaduseliikumise ajal, eriti liikumise alul, jäid neutraalseks, ja alles siis, kui mäss äpardus, pani Bernhard von der Lippe sõjaseadusel ka lätlasi Eesti vastu liikuma, muidugi neid lätlasi, mis kuulusid täiesti Riia võimkonda.

Tolova lätlased ei võtnud osa: neid näitab osavõtjateks kordaja vahelekiiluja (B₅).

Aga just see vahelekiilund tunnistab otsekohe, et lätlased alles siis (a. 1223—1224), „kui nad nägid kõike paha, mida eestlased tegid Livoonia vastu,“ läksid eestlaste vastu, — seni nad seisid siis kõrval ja vaatasid pealt, kuidas a. 1222—1223 sakslased eestlastelt hirmsasti vintsutada said.

(L. H. 26. 12:) „Kui lätlased nägid kõike paha, mida eestlased tegid Livoonia (Saksa) vastu, algasid nad kohe sõjakäiku eestlaste vastu. Ja läks Rameko oma meestega ning Warigerbe teiste lätlastega Ugauniasse ja laastasid külasid, võtsid inimesi vangi ja surmasid neid ning hankisid palju saaki. Ja kui nad pöördusid tagasi, läksid taas teised sinna ja tegid samasugust kurja. Niisama tõttasid eestlased lätlasi taga ajades Lätimaale ning tegid samasugust kurja“ (a. 1223—1224).

Kuid see koht kannab nii selgelt „kordaja“ jälgi, eriti see osa, mis puutub Ramekosse, et vaevalt kahelda tuleb, et siin vassimisega tegemist.

Et lätlased rahvana sakslasi ei toetanud eestlaste pealetungimisel Riiale 1223. a. kevadel (suure Eesti vabaduseliikumise ajal), selgub õige selgesti kroonikast — 27. 1, kust näha, et sakslased üksi korraldasid vastupanekut Riia all. Alles siis, kui eesti löök äpardus, sai Bernhard von der Lippe võimalust sõjaseaduse abil kogu Liivi-Lätit organiseerida eestlaste vastu (27. 2).

Lühike täiesti juhusline, sihiliselt konstrueeritud episood, milles Rameko jälgib eestlasi tagant järele ja peale vene komandandi Waremari mahalöömist pöördub oma koju tagasi, annab end nii ja teisiti seletada ning ei ole vastu meie väitele. Seda episoodi saab õiges valguses näidata, kui meie seda eesti sõjakäiku „Eesti sõjanduses“ üksikasjaliselt arendame.

Läti rahva jaotust üksikute võimude vahel silmas pidades, määrased võimud üksteisega ägedamalt rivaliseerisid, on vähe põhjust arvata, et lätlastes ka Eesti vastu üks meel valitses. Kindlasti oli seal ägedaid Eesti vasta-

seid, nagu see loomulik — nende hulgas Thalibald, isa, — kes igal juhusel katsusid Eestile jalga seada ning „Saksa juurdekasvust rõõmu tundsid“.

Kuid üksikuks laastamisretkeks, metsikumaks rüüstamiseks ei saanud koguneda mitte väga suur arv lätlasi. Kuni 1214. a. ei võinud suur kogu Tolova lätlasi üldse arvesse tulla rüüstamisel Eesti alal. Meie peame järjeldama, et vahelekiilundite A₁, A₂ ja B₁ rüüstamisel õige väikene arv lätlasi sai olla, mispärast seda võõrastavamaks muutub see piiramata voli, millega nad talitasid Eesti alal, ilma et eestlased kätt oleksid liigutanud nende metsikuste tõrjumiseks. Rüüstamisel B₂ a. 1215 on jälle üks Tolova lätlased tegutsemisel, mille viha ka isa tapmise pärast ei saanud nii suur olla, sest et nad isaga poliitiliselt lahus toimetasid.

See vahelekiilund B₂ kannab, nagu näidatud, endas tugevaid andmeid, mis teda vastuvaidlemata vahelekiilundiks lubavad tunnistada. Ühtlasi peitub B₂ asitõendus — corpus delicti, mida me pärast hindame vahelekiilumise aja äramääramisel.

Meil on kõigiti põhjust arvamiseks, et Tolova ja Ugaunia vahekord vist küll vastandiks sellele oli, mida tahab näidata vahelekiilund B₂.

Kui sakslased lätlasi oma poole püüdsid, et Eesti-Läti vahele lõhet, vaenu luua, ei maganud ka eestlased mitte: Lembit töötas omalt poolt kavaliselt frondi lõhkumise vastu, sobitades rahu lätlastega. Ja sündiski, et lätlased a. 1208 eestlastega rahu uuendasid, niisama ka järgmisil aastail (võrdle „Lembitu välispolika“, Eesti Kirjandus 1921). Eriti olid lätlased pärast Lembit-Meeme suurt võitu 1211 kevadel kõvasti rahu otsimas eestlastega, lahus sakslastest, ja tehtigi rahu enne omavahel, siis üldine Turaida rahu (1212—1215).

Muidugi ei olnud neil lätlastel, kes otsekohe alistusid Võnnu vogtile, palju valida ning pidid sõjaseadusel käike Eesti vastu kaasa tegema.

L. H. kroonika üksikuid ära kirju võrreldes võime näha tendentsi lätlasi-eestlasi üksteise vastu vihasema vaenlasena näidata, kuigi selle juures tõelisust tuleb väadata. Eriti näitab seda tendentsi Zamoiski ära kiri — a. 1210 Säde-Ümera lahingu puhul. Ei ole kahtlust, et sel puhul eestlaste viha peajasjalikult sakslaste resp. ordu-meeste vastu oli sihitud, millest paaril puhul kõnelime ja nagu selgub kogu lahingu kirjeldusest (14. 8). Arusaadav, et eestlased sakslasi kloppisid ja vangivõetud

sakslasi piinasid, neile mõõgaga risti selja pinnale lõigates, sellega vist küll näidata tahtes, nagu Gruber arvab, et ordu „risti“ rüütlid oma punast risti mitte üksi rüül, mantlil ei peaks kandma, vaid ka ihus — veres.

Kuid Zamoiski käsikiri saab toime sellega, et sündmustiku pealkirjaks paneb „De martyrio lettorum ad Ymeram“ — „lätlaste martüürium Ümeral“ !! Selleks jätab Zamoiski ära kirje lausest „erant enim ex eis XIV Teutonorum nostrorum“ sõnad „Teutonicorum nostrorum“ ära, et sellega muljet anda, nagu oleksid siin eestlased — 14 lätlast piinanud, neile risti selga „maalinud“ mõõgateraga¹⁾. Aga kogu sündmustik, eriti teiste ära kirjade järele, on nii selge, et siin kahtlust ei või olla, keda eestlased vihkasid.

Kuid selgesti paistab välja nende moonutuste tendents, mille moonutustega Zamoiski ära kirja autor näib õige tuttav olevat: näidata, et eestlaste-lätlaste viha ei käinud nii sakslaste vastu kui üksteise vastu.

Igatahes leiame üksi vahelekiilundites üliverist lätlaste tegutsemist eestlaste vastu; algkroonika on selles asjas palju tagasihoidlikum. Niisama paistab igapähele liialdusena kirjeldus, kus a. 1215, eesti suure sõjakäigu puhul Riia alla, eestlasi lastakse Thalibaldi enne surmamist kaks korda tulel praadida, sellepärast et ta pojad Rotalas raha olid riisunud (19. 3).

Eestlaste metsikut tegu oli tarvis näidata seks, et õigustada järgnevas vahelekiilundis (B₂) lätlaste metsikumist viha eestlaste vastu. Võib olla, sündmuste taga oli osalt tõtt, kuid tundub siiski, et siin maruviha nii ühelt kui teiselt poolt on kunstlikult rakendatud. Lätlaste poliitiline arusaamine ei olnud kaugeltki nii madal, kui vahelekiiluja meid tahab uskuma panna. Nad olid ettevaatlikud, kavalad; nad olid sunnitud diplomaatiliselt osavasti toimetama, sest sõjaliselt olid nad nõrgad, nagu varsti näeme, igatahes võrdlemata nõrgemad kui eestlased.

* * *

Üldse on L. H. kroonika, kui vahelekiilumised maha arvata, väga tagasihoidlik lätlaste sõjakusest kõneldes. Toome näitusi.

1) Sellessamas sihilikkuses on antud lahingu kirjelduse ühele osale Zamoiski ära kirjas pealkiri „De fuga livonum“, ehk kirjeldusest küll selgesti näha, et ka lätlased ühes liivlastega ära jooksid, sakslasi üksi jättes eestlaste kätte materdamiseks.

„Lätlased olid kahe rühmaga vahepeal Leedusse tunginud. Maha lüües mõningaid, teisi vangi võttes, pöördusid nad tagasi meie poole Kukenoisi ning käänasid koos piiskopiga kõigi temaste poole koju“ (1209. a.) (13. 1).

Siin on lätlaste ärarippuvus piiskopist teatava irooniaga käsitatud — niisama nende sõjaoskus.

Õige huvitav on Säde lahingu kirjeldusel lätlaste osa L. H. kujutusel (14. 8). Kaupo hoiatab lätlasi-liivlasi eestlastele peale tungimast. Need avatlevad Kaupo't siiski sõdimisele. Kuid märgates, et sakslaste käsi halvasti käib, panevad lätlased ühes liivlastega putku. L. H. kirjutab: „Kuid nemad ei kuulnud (Kaupo nõu) — läksid eestlasi taga ajama, korraldasid aga esimesse ritta sakslasi, et ise taga käies lahingu käiku jälgides — seda valmim olla tagaajamiseks ehk põgenemiseks.“

Lahing kujuneb sakslastele halvasti. Sakslased panevad alguses eestlastele vastu, kuid kannatavad rängasti: „Eestlased rõhuvad kõvasti peale liivlastele ja läti jala väelistele, kes põgenevad pahemale ja paremale poole.“

Kogu Säde lahingu kirjelduses laseb L. H. varjama oma pahameelt lätlaste kohta tunda.

Niisama peavad end lätlased üles sõjakäigul ühes sakslastega Leedu vastu (1215. a.) (18. 9): „Nähes oma väikest arvu panid lätlased põgenema,“ kuna sakslased kolmekesi jäädes sõdivad leedulastega, kuni surevad.

Lätlased „eriti“ kartsid leedulasi (13. 4) ning ei julgenud elada rahuliselt.

Üldiselt on lätlased sõjakäigul sakslastega kõrvuti, ühes. L. H. ütleb, et see ülesseade „on tavalik“ (23. 9), et lätlased ja sakslased ühes, kõrvuti lahinguliini kesk-kohale asetatakse. „Väga rõõmsad“ on lätlased, kui nad saarlastega (Eestis) Järvas vastamisi sattudes näevad kaugelt appi tulevat Saksi hertsogi oma meeste ja lipuga!

Täiesti L. H—u stiilis ja kajastav tema seisukohta lätlaste sõjakuse suhtes on lätlaste kokkupõrkamine eestlastega piiril (1211) (15. 2). „Lätlased aga, rõõmsad (saksa) ususõdijate juurdevoolu päralejõudmisest (Riiga), kogunevad Ümera ääres ja edasi tungides vähestega ning kohates paganate eestlaste suurt väge, pööravad lätlased ümber põgenemiseks. Eestlased tõttavad neile järele, lõövad maha mõningaid, tungides Ümerani.“

Nagu näeme, kirjeldab L. H. rippuvana sakslastest lahinguväljal: Nendest saavad nad julgust (15. 2), nende juurde poevad nad peitu häda puhul (13. 1 ja 23. 9). Iroonia on õige vähe varjatud.

Sõna vähesed, mis lätlaste nõrkuse vabanduseks juurde lisatud, näib kahtlane: see võib olla hilisem lisand; ta kordub liiga silmapaistvalt, — nii ka Pihkva retkel. Eriti on sõna „vähesed“ lätlaste ees ja sõna „suur arv“ eestlaste nime juures silmatorkav oma sihilikkuse poolest (15. 2) kokkupõrkel Ümera ääres 1211.

(22. 3. a. 1218:) „Ja kes aga lätlastest või liivlastest läks künkale jõe ääres, kus olid vägede rühmad üles seatud, ja nägi venelaste väe hulka, pöördus äkitselt ümber, nagu oleks ta kirvega hoobi näkku saanud, ja selga keerates pani ta põgenema. Ja põgenesid üksteise järele, kui silmasid venelaste nooli enda kohal; lõpuks jooksid kõik plagama. Ja jäid seisma üksi sakslased, ja oli neid ainult kakssada.“

See kirjeldus ei jäta selguse poolest midagi soovida ning on tüübiline meie kroonika teisele poolele, s. t. kroonikale, mis puutub ajaloosse peale Lembitu surma. Kroonika, mis ulatub Lembitu surmani, kannab vähe teist iseloomu.

* * *

Lätlaste suhtes teatavat ironiat avaldades toimetab L. H. vaevalt rahvuslisest seisukohast: rahvuslist halvaks-panemist ei avalda „algupärane“ kroonika mitte. L. H., olles preestrina lätlaste keskel, kiidab nende usu- ja saksasõbralist politikat. Ironia põhjuseks võiks olla asjaolu, et lätlased sõjaliselt kuulusid ordu alla, kuna liivlased piiskopi alla käisid. Ordu huvidele kaastöötajaid ja ordu tegusid katsub piiskopi äge poolehoidja L. H. ikka vähe riivata, kuigi õige varjatult. Võib olla, peitub selles teatav halvaks-panemine lätlaste sõjakuusest. Kuid väga võimalik, et siin L. H. asjaolu tõeliselt valgustab.

Selsamal sibilikul otstarbel on Saksa-Liivi-Läti ühendatud sõjaretkedel eestlaste vastu inetud teod antud ikka lätlaste või liivlaste teha. Nii leiame Viljandi kantsi esimese piiramise puhul kirjutatud, et Russin oma lätlastega viskas pantvangid piiratute silmade ees vallikraavi, lubades sedasama teistega teha, kui piirajad alla ei anna (a. 1211). Seda pannakse tegema Russin a. 1211, kes 1212. a. alul — sakslaste vastu mässama hakkas!?

Niisama laseb kroonika, ordumeeste üllatusretke puhul Leole alla, „liivlasi ja lätlasi“ inetuid ja põhjendamata laastamisi Leolas toimetada, eestlasi ähvardades.

Kroonika toimetajate püüd on vähe varjatud: näidata sakslasi „gentlemanidena“, kuid liivlasi-lätlasi metslastena,

kes millestki ei hooli ning valmis on igasugusele kõlvatule teole. Kogu kroonika tendentsile on väga iseloomulik, et Leole retke puhul just teutonici, sakslasi üksi lastakse eestlastele pakkuda rahu ja ristimist¹⁾. Õige pealetükkiva sihilikkusega on Eesti rahuretked lätlaste poole, mis lõppesid faktiliselt rahulepinguga tehtud laastamisretkeks Lätis, millele siis lätlased vastavad vahelekiilutud hirmsamate laastamistega ja tapmistega.

Sihilikult on nii Leedu kui Daani diplomaatilised käigud Eesti alale katsutud moonutada vaenuliseks talituseks eestlaste vastu, nagu teisal seletime, — kuigi sündmused ise teist keelt kõnelevad.

Sihilikkuse otstarve on: näidata, et Liivis - Eestis, endises Livoonias, valitses määratu korralagedus ja üksteise rüüstamine, kuni sakslased siin riikliku korra maksma panid ja kogu maal rahu-seisukorra löid nii sisemaa kui välismaade suhtes.

* * *

Nagu nägime endistes kirjades (Lembitu välispoliitika), nagu seigus ka siit, ei olnud Läti diplomaatiline, poliitiline tegevus mitte osavuseta. Lätlaste sõjapidamine, väe korraldus oli nõrk. Sõjaline nõrkus on ühenduses nende vähese riikliku iseseisvusega sakslaste ilmumisel Riiga võimuna. Üks osa kuulus Pihkva alla, teine osa lätlastest oli rippuvuses Eestist-Liivist: ühel ega teisel osal ei saanud olla iseseisvat sõjakorraldust ega oma taktiliselt arenenud sõjaväge.

Eestlaste õige arenenud sõjandus, nii taktikas kui strateegias, annab iseenesest õigust eestlaste iseseisvust, rippumatust oletada. Rahva iseseisvus ei olnud tol ajal võimalik ilma vastava arenemiseta sõjapidamises.

J. Luiga.

Linnud rahvasuus.

3

21. Lõoke.

Lõoke kuulutab lõuna sooja. — Ilmub lõoke noorel kuul, tulevad kevadel heitlikud ilmad. — Kui lõokesed kevadel valged, venib kevade pikale. — Kui lõokesed

1) 18. 7 Teutonici vero, nihil aliud ab eis se requirere, nisi ut baptizentur!

halva või sajuse ilmaga lõõritavad, tuleb varsti häid ilmu; seisavad nad aga hea ilmaga vagusi, algavad pea pahad, sajused ilmad. — Kui lõoke aiateibas laulab, tuleb varsti vihma. Petab lõokene ära, tähendab see head (Viljandi).

Laulab lõoke, kui teda esimest korda kuuldakse; selge häälega, tuleb selge ja soe kevade, laulab ta segase häälega, külm kevade (Vaivara).

Lõoke laulab: Sidimus võttis, kuis lõttis, tooge lakku, pealt kokku!

22. Kägu.

Käo tekkimise kohta leidub rahvasuus mõnda teisendit. Peaaegu kõik teisendid teatavad, et ema ise tütre ära tapab, liha sagedasti omastele süüa annab; kondid viiakse metsa; seal sünnib neist kägu ehk kägi. Mõne teisendi järele sünnib kägu käsikivil; sellega lendab ta katusele ja laseb käsikivi sealt tapjale kaela kukkuda. Wiedemanni teadete järele on kägu vaeslapse südamest tekkinud (Aus dem inn. u. ä. Leben, l. 453).

Käo ilmumise kohta arvatakse: ilmub kägu vitsa, tuleb hea vilja-aasta, tuleb urva, — kurb aasta, tuleb lehte, — leina-aasta. Alistes öeldakse: vitsa — vilets aasta, lehte — hea aasta. — Kukkumine õhtul tähendab õnne, lõunal — laiskust, hommikul — hoolt (Saarde).

Öeldakse: hommikul hoolekägu, söömaajal surmakägu, lõunaajal leinakägu, õhtul leinakägu.

Kui vaenukägu kukub, ikaldab vilil, ehk tuleb elaja katk ehk inimeste surm (Võru).

Puu, kus kägu kevadel kukub, piiratakse 9 korda vastu päeva ümber ja plaksutatakse siis käsi; kuhu poole kägu lendab, sinnapoole viiakse mehele ehk saab sealt-poolt pruudi. Ei lenda kägu kohe ära, peab veel kaua abielu-õnne ootama.

Soetakse pead puu all, kus kägu kukub, kasvavad pikad juuksed; kui kolm korda ümber niisuguse puu käiakse, ei tule und (Hargla).

Kukub kägu mere poolt, on hea kalasaak (Vaivara).

Kägu kukub niikaua, kui odrad hakkavad looma. Siis läheb odraokas talle kurku ja ta ei saa enam kukkuda. Kevadel loetakse ära, mitu korda ta kukub; nii mitu aastat elab kuulaja. Lendab kägu maja juurde ja kukub seal, siis kardetakse õnnetust, sest niisugune kukkumine kuulutab kas kellegi surma või tulekahju ette. — Kui kägu kevadel kellegi ära petab, ei ole ärapetetus isikul sel aastal head loomaõnne; sigade pidajal sellevastu kasvab just

sea-õnn. — Kägu ei ehita enesele iialgi oma pesa, vaid muneb alati muude lindude pesasse, kust ta enne mõne muna välja viskab. — Kui kägu kellelegi vastu rindu kukub, leiab see, kellele kukutud, hõlpsalt hobuse üles. — Lendab kägu maja juures kukkumise järele metsa poole, tuleb loomadele õnnetust. Kukub kägu selja taga, tuleb pahan dust. Kukub kägu pärast jaani, tuleb hiline talv.

Kui kägu peale heina-maarjapäeva kukub, tuleb soe sügise. Kes kägu kogemata tapab, peab talle laskma kirstu teha ja ta nagu inimese matma. Käo mahalaskjal sureb parem hobune.

23. Ööpik.

Muiste olnud ööpikul nii vali hääl, et ööpiku laulu puhul enam midagi muud ei kuulnud. Kord laulnud ööpik põllu ääres põõsas nii valjult, et härjad adra ees laulust surnult maha langenud. Sellepärast vähendanud Taevataat ööpiku häält.

Ööpik jäänud sel puhul hiljaks, kui Vanataat lindudele laulmist õpetanud; ta käskinud ööpikut inimestelt laulu õppida. Ööpik läinud juba enne päikese tõusu kuulama. Sulane sammunud just kahe härjaga põllule kündma. Ütelnud ise: Kiri, küüt, käi vagu; öö oli pikk; tüdruk, too piits; noh, noh, säh, säh! Seda sulase hüüdu pannud ööpik hoolsasti tähele ja hakanud kohe järele laulma. Sest saadik on ta inimestelegi tööleäratajaks. Ühtlasi hüütakse teda künnilinnuks.

Kui ööpik kevadel kedagi petab, põletab petetud isik suvel sagedasti riideid.

Öeldakse: ööpik toob sooja öö, aga ka: ööpik lehtimata metsas, kerged vihud varda otsas. Ka: ööpik päeva lõpetab.

Laulab ööpik kuskil maja õues, tuleb sinna õnnetus (Kuusalu).

Kui kolm korda ümber päeva käiakse ja öeldakse: Anna ka mulle nii, et und ei tuleks, siis ei tule und! — Keegi teinud nii: und ei tulnud. Teisel aastal käinud vasta päeva, tulnud uni tagasi (Hargla).

Lind äratav tüdrukuid lehma lüpsma: Tüdruk, tüdruk, kus lüpsik? Kus lüpsik? Piitsa, piitsa, laks, laks, laks!

Ehk: Ole virk, ole virk, laisk tüdruk, laisk tüdruk, öö pikk, öö pikk!

24. Vihmakass.

Vihmakassi, vihmakulli ehk peoleo karjumine kuulutab ta kanget janu, aga ka peatset vihma.

Vihmakass ei saa mujalt juua kui ainult puulehtedelt. See on talle Vanaisalt nuhtluseks selle eest määratud, et ta ei tahtnud teiste loomadega üheskoos Emajõe kaevata, kartes, et ta kaevamisega oma ilusad suled poriseks teeb. Kui vihmakass õieti haledalt karjub, halastab taevast peale ja annab pea vihma. Petab vihmakass kevadel inimest esimest korda, siis tabab seda inimest suvel sagedasti õnnetus, nimelt linakitkumise ajal.

Peoleo laul: Peeter peo leo, Peeter teol. Ehk: Peeter peo leo, aja lehma kodu, sõs saad laia piimaga putru. Ehk: Peeter peo leo, tee lina maha. Peeter teol! (Tarvastu).

25. Rähn.

Kord tuli oherdiaugust keegi ööse tuppa. Mees pani augule pulga ette ja leidis hommikul toast tütarlapse, kelle ta enese naiseks võttis. Neile sündis kaks last, Krõõt ja Pill. Kui mees kord augu eest pulga ära võttis, lendas naine linnu näol august välja. Ta moonduks rähniks ja hüüdis rähnina lapsi: Krõõt! Krõõt! Pill! Seesugust laste tagakaibamist kuulatakse rähnilt veel praegu.

Rähn esineb ettekuulutajanagi. Kui rähnid seina taovad, lähevad ilmad külmale (Põlva). Nokitseb rähn sagedasti majaseinu ja aedu, sureb keegi varsti majast (Kuusalu).

Kui rähn inimese ära petab, jääb inimene laisaks.

Kui valged rähnid lendavad maja juurde, tuleb sula; kui kirjud taovad maja juures puid, tuleb külma.

26. Kurg.

Kurgi peetakse rukkikülvi-aja äramäärajateks. Esiimesed kured lendavad augustikuus, rukkikülvi-ajal ära; neid hüütakse külvikurgedeks. Kurgede nägemise järele arvatakse paras aeg olevat külvama hakata.

Kui kurg kevadel kellegi ära petab, ei tohi petetu sügisel loomi kinni panna, sest niisuguse isiku kinnipandud loomad jääda talvel kõhnaks. Kuulatakse õhtul pärast päikese loojaminekut kure karjumist, on vihma oodata. — Öeldakse: kured läevad, külm tuleb. Seni kurel aega koolda, kuni soo ära sulab; kahjuks on kägu küllassa, õnneks kurge puussa. — Lendavad kured kevadel kõrges, tuleb põuane suvi, lendavad sügisel madalalt, tuleb talvel sügav lumi. — Kured viivad lõunasöögi.

Kui kured sügisel ära minnes kõrgelt lendavad, tuleb sügav talv; kui madalalt, õhuke.

Kui noormees ehk tüdruk kevadel kaht kurge korruga näeb, astub ta sel aastal abielusse; näeb ta ühe kure, peab ta veel üksi edasi elama; näeb paar rahvast üksiku kure, kuulutab see kurg abielurahva teise poole surma (Põlva).

Tulevad kured kevadel liiga kisendades, tähendab see õnnelikku vilja-aastat; tulevad nad tasemalt, õnnetut.

Kui kured vahel maja harja kohale eksivad, tähendab see midagi iseäralikku.

Kurgi eksitatakse teelt järgmiste sõnadega:

Eksi, eksi, kurekene,
Ema ette, isa taha,
Pojad keeru keskele.

Kui kured ära eksivad, tuleb seitse ümmargust ühesugust kivi võtta, tasase maa peale viia, kus neid igal ajal võidakse näha, hingeõhku peale puhuda, neid kurgedeks nimetada, maas mitu korda ringi segada, siis ritta seada ja ütelda:

Teele, teele, kurekesed,
Isa ette, ema perrä,
Lapsed veel kõige perrä!

Selle peale saavad kured kohe õige tee kätte (Paistu).

27. Toonekurg.

Toonekurest kõnelevad sakslased, et ta väikesi lapsi tuua; Eestis ei tunta seesugust väidet. Küll aga peetakse toonekurge õnnetusetoojaks linnuks. Kui toonekurg ligidal pesitab, kuulutab see inimese ehk looma surma ette. Kipub toonekurg inimeste asukoha ligidale pesa tegema, peletatakse ta sealt minema. Lendab toonekurg üle maja, tuleb õnnetust. — Karjub toonekurg soos, on head ilma loota; karjub kuival maal, halba ilma.

Toonekurg ei salli oma tagakiusamist. Rõuges kõnelakse, poiss visanud kord kiviga toonekure pihta. Toonekurg toonud kütisest põleva tuki, süüdanud maja katuse põlema.

28. Luik.

Luik on inimesest tekkinud. Muiste olnud emal kolm tütart, vanem hea ja tasane, nooremad õelad ja kurjad, isegi vanema õe vastu. Need ässitasid emagi ta vastu. Kord saatis ema vanema tütre pühapäeval tööle. Tütrel tuli aga tahtmine kirikusse minna. Kirikust välja minnes nägi ta suure linnu lendavat. Tütarlaps õhkama: „Oh, oleksin ka mina niisugune lind ja võiksin lennata! Siis

ei saaks kadedad õed mind enam kätte!“ Kohe tõstis tuul ta kõrgesse üles, kus ta luigeks muutus. — Öeldakse: Luiged läevad, lumi tuleb! Lendavad luiged kõrgel, tuleb paks lumi, kui madalalt, õhuke lumi. Luiki ja kurgi võib teelt ära eksitada, kui nende kohal maa peal 9 põllukivi ära vahetatakse ja öeldakse: Esimene taha, tagumine ette!

29. Kirikuhakk.

Kirikuhakk olnud enne kirikuõpetaja, kuid nõid moonandanud ta linnuks. Sellepärast armastavad hakid ka kirikuid, kuna nad Haapsalus vanasti kõrtsigagi leppinud, sest seal on kõrts neilt nime pärinud. Rahvas võrdleb vahel õpetajaidki hakkidega.

Kui hakk kiriku poole lendab, kus hakid muidu aset ei pea, tähendab niisugune lend kellegi tähtsama isiku surma ette; Saaremaal öeldakse — üldse kellegi surma. Lendab hakk vaikselt üle maja, tähendab see kellegi haigejsjäämist; kräuksub ta aga, kuulutab see, et keegi majas sureb.

30. Rääk.

Kui rääk rukkis räägub, kasvab rukis hästi, räägub ta heinamaal, kasvab rohi hästi (Võru).

Kui rääk peale heina-maarjapäeva räägub, tuleb viljakas, soe sügise.

Petab rukkirääk kellegi ära, sureb selle perekonnast keegi selle aasta jooksul.

31. Part.

Palju pardipesasid leitakse, kui suure reede hommikul enne päevatõusu sületäie laastudega ümber toa käiakse ja selle peale laastud ahju suu ette maha visatakse (Viljandi). Mujal öeldakse, et siis ülepea linnupesasid leitakse.

Kui pardid lasevad õhtul pead paremale poole keha, tuleb teisel päeval ilus ilm, kui pahemale poole, sajune ilm; niisama sajune ilm, kui pardid õhtul jooksevad ja lendavad.

32. Kajakas.

Kui kajakas õhtul karjub, tuleb vihma.

33. Teder.

Kui teder kevadel ära petab, tekivad tedretähed näo peale. — Kui teder hange peal kudrutab (ukerdab), siis

kuu pärast kulu peal. Kui tedred sügisel kudrutavad, tuleb teisel kuul samal ajal pehmeid ilmu (Põlva). Kui teder kudrutab, läheb ilm külmale (Paistu). — On tedred teel metsas ees, on hea õnn. — Kui tedred sügisel puude ladvas, tuleb pehmeid ilmu; kui maa peal, külma. — Kudrutavad tedred küünlakuus, saavad nad järgmisel kuul kulu peal kudrutada (Paistu).

Kuuldakse esimest tedre kudrutamist ööse, tähendab see õnnelikku aastat; kuuldakse päeval, õnnetut aastat.

Kütid meelitavad tetri ligi tedrekujudega. Niisugust kaju tehakse kolmel neljapäeva õhtul. Juudi kirikust tuuakse palvetegemise riidet; see riidetükk pannakse kaju sisse; niisama tuuakse sinna oma kirikust armuleiba sisse. Niisuguse kaju juurde lendavad varsti tedred (Jüri kihelkonnast).

Selle hernekauna teradest, kus neid 9, tehakse „puldandile“ silmad; siis lendavad tedred „puldandi“ juurde ja kütt võib neid ambuda (Põlva).

Lendavad tedred metsast nurmele, tuleb sula (Hargla).

Teder muneb jüripäeva hommikul esimese muna.

Kui teder ära petab, saab petetu sel aastal palju kurbust. Kui ta kaht noort inimest korruga petab, saab neist abielupaar (Paistu).

34. Põldpüü.

Kui palju põldpüüsid, tuleb viljaikaldus (Jüri).

35. Metsnepp.

Kui metsneppi kevadel esimest korda kuuldakse oigamishäälega karjuvat, siis kuulutab see kuuljale haigust; kui kuristava häälega, tervist.

36. Tikutaja.

Tikutajal on veel mitu muudki nime: möhits, möhitaja, sokuparts, taevakits, metskits. Tikutaja hüüdmine kuulutab tulevikku ette, kuid ühes kohas arvatakse hüüdu seda, teisal teist tähendavat. Kui tikutaja kevadel tikutab, tuleb ühe seletuse järele hea suvi, teise seletuse järele tuleb kuuljale ainult siis lõbus suvi, kui tikutaja ta ees hirnub; hirnub tikutaja selja taga, ei leia kuulja suvisel ajal hobuseid üles. Teisendi järele kuulutab tikutamine varvastele haigetegemist, hirnumine aga saha sagedat murdumist. Võrumaal öeldakse: kui tikutaja kevadel „vetelaago“ laulab, läheb töö suvisel ajal hästi korda; laulab ta „veterpilli“;

tulevad pulmad; hüüab ta „rikut, rikut!“ — tuleb õnnetus.
„Naerab“ tikutaja, siis tähendab see kuulajale õnne.

37. Kivitikut.

Kui tikutilt üksikuid hääli kuulda, tuleb hea vilja-aasta.

38. Lepalind.

Lendab lepalind lehma kõhu alt läbi, hakkab lehm punast kusema. Teisal mitmes kohas väidetakse sama ka pääsukese lendamisest.

39. Piibetaja.

Tuleb piibetajalind koju laulma, sureb sellest majast keegi (Võnnu).

40. Toonikägu.

Väike lind toonikägu laulab: tutt, tutt, tutt! Lauulu kuuldes ütleb rahvas: Nälja-aasta tuleb! (Võru.)

41. Lehmalüpsja.

Väike lind lehmalüpsja maganud laulude õpetamise ajal; sellepärast antud talle käsk mujalt laulu õppida. Läänud karja juurde, kuulnud: tüdruk lüpsab lehma silks, solks, silks, solks! Tüdruku silks, solks jäänud linnul meelde, ja nüüd laulab ta silks, solks järele. Sellepärast kutsutakse seda lindu le h m a l ü p s j a k s. Teisendi järele kuulub ta laul:

Silks, silks, silku, leiba,
Soldat söögu vett ja leiba
Mina ise piima-leiba!

42. Räästas.

Petab räästas inimese ära, leiab inimene õnne.

43. Vutt.

Petab vutt ära, ei kasva inimene sel aastal sugugi, vaid kahaneb kokku.

44. Koovitaja.

Kui koovitaja ehk koovit vilgub, on hea õnn, kui aga kuristab, siis jääd haigeks. — Kui koovit lühidalt vilistab, tuleb kehv vilja-aasta; kui pikalt, hea aasta (Jüri kihelk.).

Kui koovit kuival maal kisendab, tuleb vihma (Võru).
Kui koovit kuivale maale ilmub, lähevad ilmad külmaks
(Tarvastu).

45. Kiivitaja.

Kiivit ehk kiivitaja küsinud muiste rästalt, mida inimesed kiivitist kõnelevad. „Nad ei tunnegi sind!“ vastatanud rästas. „Siis teen ennast ise neile tuttavaks!“ ütelnud kiivit. Sest ajast peale hüüab ta alati: kiivit! kiivit!

Ilmub kevadel kiivit enne koovitit, saab sügisel rohkesti vilja; ilmub koovit, saab rohkesti heinu.

46. Tihane.

Kui odra külvamise ajal tihane põllul, pööraku külvaaja parem ümber, sest külv ei õnnesta (Otepää).

Kui sügisel rasvatihased metsast majade juurde tulevad, läheb ilm külmaks (Paistu).

47. Nahkhiir.

Rahvas arvab nahkhiire vahel lindude, vahel loomade sekka.

Nagu käo ja orava ilmumine määja juurde õnnetust ette kuulutab, nii ka nahkhiire ilmumine. Ikka on hädaoht maja ja inimesi ähvardamas, kus teda sagedamini nähakse. Ühed arvavad, et Jumal teda saadab õnnetust ja häda ette kuulutama, teised aga, et vanapagan. Mitmed arvavad teda vanapagana linnuks. Vanapagan hakanud loomise ajal ka linde looma, aga ei osanud paremat luua kui nahkhiire, kes õõseti ta käskjalana väljas käib vaatamas, kuhu vanapaganal paras saagile minna.

Teisendi järele on nahkhiir ometi Jumala loodud loom. Alguses olnud ta koguni ilus. Varsti hakanud nahkhiir aga nurisema, miks Jumal päikese loonud. Jumal vihastunud. Ütelnud: „Et sa päikesega rahul ei ole, ei tohi sa päikest näha ega ennast päeva ajal näidata. Öölinnuks pead sa jääma ja öölinnuna inetuks saama! See olgu sulle nuhtluseks su nurisemise eest!“ Kohe kadunud nahkhiire ilus mood ja ta muutunud niisuguseks inetuks, kui ta on praegu. Sest saadik esineb ta ka öölinnuna, kes päikest ja valgust kardab.

Teisendi järele moondanud Vanataat nõia nahkhiireks, kuid nõia veri jäänud muutmata.

Mitte ainult inimesed ei karda nahkhiire ilmumist, mitmed paluvad koguni, et Jumal neid varjaks teda näge-

mast, vaid ka luupainaja pelgab teda. Mõnikord lüüakse surnuks lastud nahkhiir talli ehk lauda ukse kohta naelaga kinni. Seesugusel puhul ei julge luupainaja lauta sisse minna loomi vaevama. Elumaja ukse kohta kardetakse ometi nahkhiirt kinnitada, sest et vanapagan võiks vaatama tulla, kes ta linnu on ära tapnud, ja sedaviisi majarahvale viga teha. Nahkhiire ilmumine maja juurde arvatakse põhjuseks olevat, et majas tuli tekib.

Nõiad tarvitavad nõidumiseks nahkhiirt. Mõnikord võivad nad nahkhiire verega vihamehe atra; kui säherduse adraga küntakse, ei kasva vili küntud kohal.

Nahkhiir viiakse sipelgapesasse ja lastakse sipelgad ta liha ära süüa. Nahkhiire seljakondi otsas on ühel pool hark, teisel konks. Selle konksuga puudutatakse kas poissi või tüdrukut, kes siis kohe puutuja järele hakkab käima. Tahetakse järelejooksjast lahti saada, lükatakse teda mööda minnes selle hargiga.

Kuivatatud nahkhiirt kantakse põues: niisugune kandmine annab hobuse ostmisel alati hea õnne.

Vargad otsivad enestele nahkhiirest abi: nahkhiire verega määratakse niit ära, pannakse niidile 9 sõlme sisse ja tõmmatakse niit ümber maja; siis võib julgesti varastada: majaelanikud ei kuule ega ärka.

Kel nahkhiire verd kaasas, sel on alati hea õnn ja kõik ta soovid lähevad täide (P.-Jakobi).

*

Teab keegi neid teateid täiendada, olgu hea, teatagu mulle oma täiendusi.

(Lõpp).

M. J. Eisen.

Ajakirjandus veerandsaja aasta eest. 2

Esimesed eesti ajakirjanikkude konventsionsid. Kõnesoleval ajal (aastal 1895) oli Eesti ajakirjandusliku perekonna liikmete arv täieks tosinaks tõusnud. Ja nüüd domineeris lehtede arvuga juba Tallinna. Siin tulid välja siis neli lehte: „Eesti Postimees“, „Valgus“, „Tallinna Sõber“ ja „Ristirahva Pühapäevaleht“; Tartus ilmusid vaenuvendid „Olevik“ ja „Postimees“, Viljandis elas endiselt „Sakala“, Pärnus pidas paika „Linda“, Saaremaal „Saarlane“, Narvast paistis „Virmaline“. Nende politikalehtede kõrval elutsesid kuukirjadena eri-

laadilised „Laulu ja Mängu leht“ ja „Põllumees“, mõlemad Tartus (ka „Linda“ oli 1887. aastal Viljandis kuukirjana asutatud, nimelt naistesoo häälekandjaks, 1894. a. Pärnu asudes ja nädalaleheks saades täitis ta seal ka kohaliku ajalehe aset).

Sel ajal „Linda“ toimetajana olles sain 1895. aasta suvel K. Hellatilt (seekord Haapsalus ülem talurahva-kohtunik, hiljemini asus Venemaal, kust nüüd optandina kodumaale tulnud) õige üllatava ning rõõmustava kirja. Selles teatati, et olevat nõupidamisel eesti ajakirjanduse omavaheliste tülide vähendamiseks toimetajate isiklikka kokkusaamisi korraldada, kus nad asju ja küsimusi, mis nendel üksteise vastu ette tuua, enda vahel suusõnal harutaksid ja leplikult lahendada püüaksid, mille juures teised ametivennad neile heatahtlikult nõuks ja abiks oleksid. Nõnda võiks vahekorda omavahel ära õiendada ning sellega avalikka vaidlusi lehest eemale hoida. See kokkurääkimine oleks siis nagu toimetajate aukohus olnud. Osavõtjad peaksid end kohustama vaidluse puhul erapooletute ametivendade antud otsust maksvaks tunnistama ja selle järele käima. Niisuguste kooskäimiste korraldamine ja juhatamine olevat tema kui erapooletu, ajakirjandusest eemal seisva isiku hooleks usaldatud.¹⁾ Küsiti minult kas mina need põhimõtted omaks tunnistan ja koosolekuist tahan osa võtta. Minu vastus oli muidugi jaatav ja peagi sain hr. Hellatilt uue teate, et ka suurem osa teisi toimetajaid asja kohta nõusolemist on avaldanud, mõned olla vaikinud, otse vastu seisnud pole keegi. (Vaikijateks olid, nagu pärast kuulsin, „Tallinna Sõber“ ja „Pühapäevaleht“, keda kollegiaalsuse pärast ka ligi kutsutud, kelle eemalejäämine aga loomulik oli. Sest „Tallinna Sõbra“ toimetaja Eichhorn oli juba vana ja ei tahtnud küll ka end meeste kilda anda, kellega ta mitmeti vastolus seisis; järgneval aastal surigi ta ja leht jäi kinni. Ja „Pühapäevalehe“ toimetaja praost Kentmann ei arvanud kohaseks nii ilmlikku seltsi minna. Pealegi seisid mainitud lehed vaidlustest sel ajal üsna eemal.) „Saarlane“ oli küll ka osa võtma valmis, kuid raskete teekonna-olude põhjusel ei ilmunud ta esindaja kunagi koosolekuile. Nendest osavõtjateks olid nõnda ikka kahe Tallinna, kahe Tartu, Viljandi, Pärnu ja Narva lehtede toimetajad. (Ajakirjade esindust muidugi ei olnud.)

1) Kas Hellat ise selle mõtte algataja oli või sai ta selleks teistelt õhutust, ei märganud ma seekord järele pärida. Igatahes tuli asja käima-panek temalt.

Nõnda said siis käima esimesed eesti ajalehtede toimetajate kooskäimised — konverentsid, kui nii tahetakse öelda. Neid peeti ära 1895. aastal üks ja 1896. a. kaks — kõik Tartus.

Missuguste tunnetega nüüd ametivennad sinna ilmusid, ei tea öelda; vististi vaatasid nad kogenud meestena asja peale enam arvustavalt kui mina oma kohtlases meeles. Lootsin nendelt kooskäimistelt tõesti suuri ja häid tagajärgi — rahu maa peal, nimelt oma töö alal.

Kuid juba esimesel koosolekul tundsin kibedat pettumust. Selgus, et senised suuremad tülitsejad kokkuleppimise küll põhimõtteliselt õigeks ja tarviliseks olid tunnistanud — sellele lausa vastuseisumine ei läinud ju korda, aga tegelikult ei suutnud kumbki sammu astuda teisele ligenemiseks. Nii kulusid koosolekutel läbirääkimised suuremalt jaolt ikka Grenzsteini ja Hermanni teineteisele tehtud etteheidete kuulamiseks ja kokkusünnitamise katseteks, millel ometi kuigi suuri tagajärgi ei olnud. Sest kumbki püsis visalt oma seisukohal, et tüli põhjuseks ikka teine olla, mitte tema. Grenzstein tarvitas seisukorda, et tema lehel teinegi ametlikult kinnitatud toimetaja oli (J. Tilk), osavasti enda tuluks ning nad astusid koosolekutel „Oleviku“ eest kahekesi välja, kuna teistel lehtedel ainult üks esindaja oli. Kuid hääletusi ei saadud konverentsidel enamasti toime pannagi, sest seisukord oli nõnda kirju ja segane, et muile osavõtjatele raske tundus selle kohta midagi otsustavat öelda. Avaldatud kokkuleppimis püüetest ja sellekohastest soovidest ei hoolinud kumbki leht, vaid vaidlused kestsid lehtedes endisel moel edasi; vastasele heideti ette, et see rahu ei pidavat!

Peale „Oleviku“ ja „Postimehe“ vahekorra selgitamise püüete tulid koosolekutel ka mõned muud küsimused teiste lehtede vahel harutusele, kuid need olid vähema tähtsusega ja nendest saadi hõlpsasti üle. Juhatajana ja erapooletu vahemehena oli K. Hellat küll täiesti oma kohal. Asjalikult ja rahulikult avaldas ta oma arvamist ja aitas mõnigi kord enda osava sõnaga teravusi lahendada. Et kirjeldatud koosolekutel ikka oma jagu rahustavaid tagajärgi oli, on suuremalt jaolt tema teene; mitte tema süü pole, et „Oleviku“ ja „Postimehe“ vaen vaigistamata jäi.

Koosolekutest osavõtjad olid ausõnal kohustatud, nende käigust ja nähtustest oma lehtedes ei midagi teatama, ja selle poolest pidasid küll kõik ausasti sõna. Kuid ikkagi ilmus mõnikord, nimelt „Olevikus“, koosolekute

andmete najal märkusi, muidugi temale tulusas sihis, mis teistele armas ei olnud.

Kuna küll, nagu mainitud, toimetajate kooskäimiste vili õige lahja oli, püüti nende pidamist ometi jätkata, ikka lootes, et asi vahest edaspidi paraneb. Nimelt agar oli selles juhataja Hellat. Ei ta hoolinud vaevast ega tülist, mis koosolekute kokkukutsumine temale tõi (oli kellegi vastu teise poolt süüdistus tõstetud, siis teatas ta sellest aegsasti asjaomasele, et see võiks vastust valmistada), vaid saatis 1896. aasta jõuluks seniseile osavõtjaille uued kutsed kätte, ligema aasta 4. jaanuariks Tartusse kokku tulla. Sellest koosolekust kujuneski siis kõnesolevate

Konverentside tipp ja lõpp. Nagu eespool kirjeldatud, harutati toimetajate koosolekuil seni üksikasju ajalehtede endi vaheliste kaebuste ja etteheidete lahendamiseks, mida keegi teise vastu ette toonud. Ajakirjanduse ühistest ülesannetest, ta sihtidest ja ühestöötamisest polnud juttu. Et juba üksikasjades osaliste vahel mõtted valjult lahku läksid, ei usaldatud katsudagi ühise keele loomist kõigi lehtede vahel.

Kuid neljandal konverentsil tuli see küsimus ometi ette — A. Grenzsteini algatusel. Et selle nähtuse laadist paremini aru saada, tuleb enne paar selgitavat sõna öelda.

Ei ole siin aeg ega koht kõnesoleva eesti üldise ja eriti ta ajakirjanduse olukorra kohta veerandsaja aasta eest vähegi kohast kujutust anda. Aitab tähendusest, et rahvuslase tundega eestlasel siis tõepoolest õige õudne ja mõru oli elada. Tundus õhkkonnas kui rasket rõhumist, mis hingamist kippus kinni matma. Valitsusevõimu püüe, „piirimaid muule riigile lähendada“, mille kenakõlalise sõnaga eesti rahvuse surmaotsust püüti ilustada ja vastuvõetavaks teha, oli siis parajasti täiel õitsvusel. Nimelt ajakirjandusel olid tumedad ajad läbi elada. Mis tähendas juba arglik katse, maksvusel oleva süsteemi „astla vastu takka üles lüüa“, näitas õige selgesti „Virulase“ kurb ots juba 1888. aastal. Nagu hiljemini Eestimaa kubeneri Shahovskoi kirjadest teada saadi, pidi järgmine surmakandidaat „Olevik“ olema, kes end aga „tasa ja targu politika“ kaudu, mida teistelegi soovitas, lingust oskas päästa, mille eest muidugi tänulik tuli olla ja oma purjed tuule järele seada. „Olevik“ võttis siis mainitud „ligendamise“ politika ajamise, mis „Valguse“ käes õieti ei tahtnud sigida, enda hooleks, ja seda tuli tõsiselt arvesse võtta. — Peale hulga muude näituste selle kohta, mis venestamisvoolu vastupanijaid ootas, seisis

silma ees eestivaimuliste kooliõpetajate saatus: Kuhlbars, Jung ja pikk rida teisi.

Niisuguse luupainajalise rõhu all tuli eesti ajakirjandusel siis töötada. Surmavikat hõljus iga lehe pea kohal, kes oma pilli küllalt hästi häälede seada ei tahtnud või ei osanud. Õieti kujutav on asjalugu, et isegi Grenzsteini teguviisi, kes küllalt võimude ees „pailaps“ püüdis olla, ei usaldatud. Tema plaanitsetud „Vene-Eesti Selts“, mida ta „Eesti Kirjameeste Seltsi“ asemele eesti elu koonduskohaks mõtles seada, ei saanud elusse tõusta, sest seal nähti ikkagi liiga palju eestlust olevat.

Säärasel asjalool ei võidud muidugi toimetajate konverentsil mingist ühissihist, mis rahvuse kindlustamiseks oleks olnud, juttu teha. Seda asjalugu tahtis Grenzstein tarvitada, et ametivendadele omamoelist „orientatsiooni“ anda.

Kui eelmainitud päeval Tartu ühes eramajas kokku tulime, nägime senises konverentsi koosseisus tähtsa muutuse sündinud olevat. Puudus Dr. Hermann, kes kuu aega varemini „Postimehe“ toimetaja ametist oli lahkunud, seda J. Tõnissonile jättes. Aga ka uut toimetajat ei olnud koosoleku algul veel ilmunud. Nõnda oli A. Grenzstein koosolijate seas nii ea kui ameti poolest kõige vanem ja mõjukam osaline, ja see julgustas teda. Ta heitis oma puuriva pilgu kaaslaste peale ning avaldas siis juhatajale soovi, midagi juhtivat sõna eesti ajakirjanduse edaspidise tegevuse kohta öelda. Jaatava vastuse saades asus ta omapärase suure paatosega kõnelema. Mitmed ta ütlused kõlasid nõnda üllatavalt ja kujukalt, et nad minule täitsa kindlalt meelde jäid, ja usaldan neid siin korrata, tõetruuduse peale julge olles.

Enda siidkinnastesse paigutatud raudkäpa taoliste sõnadega maalis ta ametivendade silma ette õige värvika pildi seisukorrast, milles ta ütles Eesti olevat. Eesti mõjuvates ringkondades ei osatavat seda olukorda küllalt õigelt hinnata ja see ähvardavat meile rasket õnnetust tuua. Ajaloo käik olevat eesti rahvale ta edaspidise olemise kindlalt ja jäädavalt kätte näidanud ja riigivalitsus on selle kohta oma selge sihi, nõrkemata nõude avaldanud, mille järele tingimata tuleb käia. Sellele vastutõrkumine olevat otsekohe „Jumalaga tülitsemine“ (mit Gott hadern; oma mõtete paremaks väljendamiseks, milleks kõneleja eesti keelt küllalt täieliseks ei arvanud, tarvitas ta vahel saksa keeli ütlushi). Tahetakse meil sedaviisi edasi talitada, siis on selge, kuhu satume — „tüürime kindlalt kokkupõrkele“ (dann steuern wir sicher dem Konflikt zu).

Niisama selge olla selle teo tagajärg: „siis purustatakse meid põrmuks“ (dann werden wir zermalmt). Ja selles toonis käis manitsus ikka edasi. Kokkuvõtteks oli juhtmõte, et Eestil tuleks end heatahtlikult kõrge riigivõimu alla seada, ta sõna kuulda ja ta tahtmist täita; siis saaksime ikka veel kuidagi edasi elada, muidu ootab meid ots...

Nagu näeme, ei katsunudki kõneleja oma esitatud nõudeid rahvale kuidagi heaks ega tulusaks kujutada, vaid põhjendas nende vastuvõtmise tarvidust „ajanõuete raudse seadusega“.

Kõne mõju koosolijate peale oli nähtavasti õige mitmesugune. Kõneleja enda näol paistis teatav rahulolemise ilme, nagu oleks ta mõne suure teo ära teinud. Ta abitoimetaja Tiik istus vagusi oma hariliku rahuliku näoga: temale oli kõne sisu küll ennegi tuttav. „Valguse“ Kõrv muigas isemoeliselt; siin kuulnud mõtteid oli vist ju temagi umbes niisama mõelnud, kui mitte sääraselt välja öelnud, kui seda nüüd ta endine kõva vastane tegi. Oma naabrite „Eesti Postimehe“ Buschi ja „Sakala“ Peeti nägudel nägin piinlikku kitsikust, mis mind ennastki üsna täitis. Iseäranis täbaras seisukorras näis juhataja olevat; oli ta ju kroonumees. Oli tunne, et Grenzsteini avaldatud mõtetega kuidagi päri ei saa olla, kuid nendele lausa vastu astuda oli teadagi ülikardetav; see nõudis niisugust tarka tooni, mida meie keegi enda omaks kiita ei usaldanud.

Nagu loomusunnil abi otsides kaldusid minu ja Buschi pilgud J. Tõnissoni peale, kes Grenzsteini kõne ajal sinna ilmunud, tagasihoidlikult eemale ahju kõrvale istunud ja kummargil oleva peaga kõneleja poolt jagatavat tarkust kuulanud — pealtnäha tuimalt ja osavõtmatult. Kui aga kõne järele tulnud vaikus tüki aega oli kestnud ning keegi teine ei usaldanud sõna võtta, tõstis korraga Tõnisson häält, öeldes, et ta ajakirjanduse-töö alal alles algaja on ja sellepärast koosolekule aga kuulama tulnud, mis teistel, vanematel teatada on; kuid praegu kuulnud mõtete kohta ei võivat ta mitte vaikida, sest vaikimine oleks siin süü. Ta ei võivat sugugi leppida mõttekäiguga, mida vanem ametivend siin ette toonud. Keegi inimene ega ka rahvas ei suuda küll temale määratud saatuse eest end päästa, kuid ise enda otsasaamiseks kätt külge panna ei tohita iganes. Igal rahval on oma loomulikud omadused ja väärtused, mida ta iganes ära anda ei või ega tohi, kui ta end ise ära hävitada ei taha, ja seda ärgu tulgu keegi meilt nõudma. On küsimusi, milles järeleandmisest, allaheitmisest kõnelda ei või, vaid nendes

maksab kas elu või surm, aga mitte häbi. Ei kõlba ka sugugi meid sellega hirmutada, et kindlaks jäämise korral meile ots tehakse, sest mitte elu pole maailmas ülem varandus, küll aga on kõige raskem kuri süü, mida siis teeme, kui ise endale truuks ei jää. (Tõnissoni sõnad pole minul mitte nõnda selgesti meeles kui Grenzsteini omad; vististi kõlasid ta ütlused sõnakujus teisiti kui nüüd kirja pandud, kuid nende mõte oli igatahes nõnda, kui siin seisab.)

Kergendatult tõmbasin hinge, kui Tõnisson oma kõne lõpetanud, ja seesama tunne oli nähtavasti ka mu naabritel, nimelt juhatajal. Oli öeldud lunastav sõna, mis meid kitsikust seisukorrast päästis, ja pealegi nii mõjuval kujul, et ta eelkõneleja isegi selle ees oma lipu pidi maha tõmbama. Sest me ootasime Tõnissoni kõne peale Grenzsteiniilt kibedat vastust kuulda saada. Aga üllatuseks kuulsime koguni v a b a n d u s i, pooliti tagasivõtmist; tema ei olevat oma sõnu sugugi nõnda mõelnud kui vastaja nendest aru saanud. Grenzsteini seletus tundus otse ta taganemise varjamisena. Kuid ikka jäi järele selge mulje, et Gr. ja T. vaadete vahel ülepääsmata kuristik oli, et nad mõlemad iganes eesti elus kõrvuti ei või töötada.

Kirjeldatud sündmusega oligi koosoleku põnev punkt läbi. Asjast ei kõneldud enam pikemalt, kuid kuuldud mõtete vaheldus jäi järelkajana osavõtjate meeles mõjuvalt püsima ja see tunne ei lasknud enam õieti süveneda üksikasjade harutamisele, mis selle järgi ette võeti. Muu seas tuli kõnele ka Grenzsteini kaebus ühe ametivenna kirjutuse peale, mida ta enda kohta laimavaks luges. (Kuna tema vastu koosoleku ees nii mitmed kaebused tõstetud, arvas ta kohaseks enda poolt ka kaebajana esineda.) Kõneldi üht ja teist, vahetati mõnesuguseid mõtteid, aga mingile otsusele enam ei saadud; sest vaidlusi asjatuks tundes lahkusid koosolijad üksteise järele ning viimaks, kui peale juhataja ainult veel paar osalist koos oli, läksid needki minema, ilma et mingit vormilist koosoleku lõpetamist oleks olnud.

Ja selle isemoelise lahkumisega lõppes siis mitte ainult kirjeldatud konverents, vaid üldse K. Hellati poolt korraldatud kooskäimised. Nähes, et tema vaevast ometi midagi välja ei tule, tüdis juhataja oma ettevõttest ega saatnud enam uusi koosoleku-kutseid välja. Vististi mõjus selleks kaasa ka Grenzsteini poolt käima pandud mõte, kõiki eesti ajalehti uuelts loodava ühingu kätte koondada, mille osalisteks senised leheomanikud oleksid. Selle imelise,

utopistliku püüde kordasaatmiseks kutsus ta oma poolt teisi toimetajaid kokku nõu pidama. Kuid need ei tulnud, õieti küllalt ära tundes, et Grenzsteini kavatsus teostamiseks võimatu oli.

Niiviisi kurblooliselt kustusid seekord eesti ajalehe-toimetajate koostöötamise katsed. Alles tosin aastaid hiljemini saadi jälle pidada uus eesti ajakirjanikkude kongress, tookord Tallinnas, mis koguni teisekujuline oli kui eelmised, paari tosina osalistega, sest siin olid toimetajatega ligi ka muud toimetuselikkmed. Aga teisi sarnaseid kongressa ei tulnud enam. Viimasel ajal on ometi loodud „Eesti Ajakirjanikkude Ühing“, mis kindlamat ja püsivamat laadi kannab kui varemini olnud lõdvakujulised ühenduseõtsimised. Saatku see täide need aated, mida veerandsaja aasta eest arglikult ja vaevaselt taotati! Tingimused on selleks nüüd väga palju paremad ja elu annab õpetust.

H. Prants.

Toimetusele saadetud kirjandus.

- Ungarische Jahrbücher: Zeitschrift für die kulturellen, sozialen und wirtschaftlichen Fragen Ungarns und seiner Nachbarländer. Herausgegeben von Prof. Dr. Robert Gragger, Direktor des Ungarischen Instituts an der Universität Berlin. Die Ausgabe der „Jahrbücher“ erfolgt in Vierteljahresheften im Umfang von ca. 5 Bogen. Preis des Bandes: M. 24. —, Einzelhefte M. 8. — Berlin und Leipzig, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger.
- Liidia Mahlstein: kooliarst, ja Hans Männik, loodusloo õpetaja: Elusloodus. Algaste: Taimed, inimene ja loomad. Teine trükk. Tartus, kirjastusühisus „Loodus“ 1920. 176 lhk.
- M. Univer ja A. Audova: Biologia. Tartus, kirjastusühisus „Loodus“ 1920. 208 lhk.
- Prof. Dr. O. Schmeil: Inimene. Inimesteaduse ja tervisõpetuse käsiraamat. Tõlkinud Joosep Teinman. Tartus, kirjastusühisus „Loodus“ 1920. 96 lhk.
- Über die anlautenden labialen Spiranten und Verschlusslaute im Samojedischen und Uralischen von Kai Donner. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XLIX. Helsinki 1920, Société Finno-Ougrienne, 194 lhk. Hind 25 Soome marka.
- Lappalaisten ruokatalous. Kirjoittanut T. I. Itkonen. Suomalais-ugrilaisen Toimituksia LI. Helsinki 1921, Société Finno-Ougrienne 140 lhk. Hind 20 Soome marka.

- N. Shaposhnikov ja N. Valtsev: Algebraalste ülesannete kogu. I jagu. Ümber töötanud ja täiendanud K. R. Veski ja J. Grünthal. K/ü. „Loodus“, Tartus 1921. 180 lhk. Hind 140 marka.
- Neljakoalised logaritmid tabelid. Kokku seadnud Viktor Päss. Kirjastus A.-S. „Varrak“ Tallinnas 1921. 22 lhk.
- Friedebert Tuglas: Eesti uuem ilukirjandus. Kriitiline ülevaade. „Odamehe“ kirjastus, Tartus 1920. 44 lhk.
- Friedebert Tuglas: William Shakespeare. Kriitiline essee. „Odamehe“ kirjastus, Tartus 1920. 48 lhk.
- Albert Kivikas: Jüripäev. Romaan. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1921.
- Karl Ewald: Loodus jutustab. Esimene raamat. Eestistanud Em. Gutmann. Hulga piltidega. Tartus, kirjastusühisus „Loodus“ 1921. 88 lhk. 60 mrk.
- Professor Dr. O. Schmeil: Väike looduslugu. Sissejuhatus elusasse loodusesse. Loomad, inimene ja taimed. 214 pildiga. Eestistanud J. Piiper. K.-ü. „Loodus“ Tartus 1921. 220 lhk. Hind 150 marka.
- J. Kents, Tallinna seminari maateaduse õpetaja: Eestimaa geograafia õpperaamat. 5 värvilise kaardiga, 80 joonisega tekstis ja 8 tahviliga kriidipaberil. K.-ü. „Loodus“ Tartus 1921. 128 lhk. Hind 155 marka.
- Prof. J. Wagner: Zooloogia õpperaamat keskkoolidele. Tõlkinud H. Männik ja A. Waga. II osa: Selgoolised loomad. K.-ü. „Loodus“ Tartus 1921. 175 lhk. Hind 145 mk.
- H. Reichenbach: Zooloogia praktikum keskkoolidele. 78 joonisega. Tartus, kirjastusühisus „Loodus“ 1921. 148 lhk. Hind 130 mk.
- Fr. Puusepp: Käsiraamat Eesti keele õigekirjutuse õppimiseks. I jagu. Võrus, 1921. S. Songi trükk. 32 lhk. + pööramise tabel.
- Redik Soar: Esimesilt päivilt. Tartus, 1921. Eesti Kirjastusühisuse „Postimehe“ kirjastus. 89 lhk.
- H. Reichenbach: Juhe zooloogilisteks vaatlusteks ja kogude korraldamiseks. I. Akvaarium. K.-ü. „Loodus“ Tartus 1921. 68 lhk. Hind 55 mk.
- Johannes Barbarus: Kolmnurk (1910—1920). Valik luuletusi kolmest ilmunud kogust, eelsõna, introduktsioon ja nekro-epioloogia. Kirjastus Akt.-Selts „Varrak“. Tallinnas 1921. 80 lhk.
- L. Hearn: Japanese stories I. (Edition for schools.) Edited by A. Haman. Kirjastus a.-s. „Varrak“, Tallinnas 1921. 66 lhk.

Eesti Kirjanduse Seltsi asjaajamise büroo

asub Tartus, Gildi tän. nr. 8,
teisel korral, Eesti Rahva Muuseumi juures.

Avatud äripäeviti kella 9—3.

Seltsi büroost on saada kõiki Seltsi kirjastusel
ilmunud raamatuid, mida veel müügil olemas.
(Müügil olevate raamatute ja kuukirja varemate
aastakäikude nimekiri on avaldatud viimasel
kaane küljel.)

Seltsiliikmed, koolid ja raamatukogud saavad
hinnaalandust. Tellimiste korral, mis ulatuvad
üle 100 marga, võtab kirjastusladu postikulud
oma kanda. E. K. S. raamatuid võib saada ka
kõigist paremaist raamatukauplusist.

Seltsi kuukirja „Eesti Kirjanduse“ 1923. aasta
tellimishind on 300 marka.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 1000 mk.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste aadress: Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Eesti Kirjanduse Selts.

Koguge Seltsi kuukirjale tellijaid!

Koguge Seltsi kuukirjale tellijaid!

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuist on järgmised saadaval:

Joh. Aavik: **Puudused uuemas Eesti luules.** Hind 75 m.
Fr. R. Kreutzwald: **Reinuvader Rebane.** Hind 85 m.
Suve Jaan: **Luige Laos.** Hind 40 mk.

Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 m.

J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mrk.

Joh. Kunder: **Eesti vanemad laulikud.** Hind 20 mrk.

Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mrk., II anne: hind 110 m.

Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.** Hind 35 mrk.

Matemaatika sõnastik. Kolmas täiendatud ja laiendatud trükk. Hind 50 mrk.

Palamuse kihelkond. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Hind 25 mrk.

Kristian Jaak Peterson. Laulud, päevaraamat ja kirjad. Hind 150 mk.

K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud. Hind 50 mk.

J. V. Jannsen. **Kolm juttu: Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri.** Hind 50 marka.

Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** H. 40 m.

Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. Hind 60 marka.

Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III trükk. Hind 40 marka.

G. Flaubert: **Kolm lugu.** Tõlkinud A. Saareste. Hind 75 marka.

Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III trükk.

„Eesti Kirjanduse“ seelistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921) ja XVI (1922). Hind à 200 marka aastakäik.

„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikud numbrid à 10—20 marka.

Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemaid aastakäike (I—IV, VI—IX), müügihind à 50 mrk.

P e a l a d u: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Tartus, Gildi tän. 8.